

Nagypirit és Kispirit történeti demográfiája a XIX. században

Ha kedd, akkor esküvő

„agilis”

Tartalomjegyzék

1. Bevezető – motiváció és elképzelés	3
2. Egy sziget peremvidékén - Nagypirit és Kispirit rövid története	4
3. Az anyakönyvekről, a metodikáról.....	7
3.1. A házassági matrikula jellemzése (1769-1895).....	8
4. A nagypiriti és kispiriti házasságok vizsgálata a 19. században.....	9
4.1. A házasságok szezonaritása.....	9
4.2. Ha kedd, akkor esküvő	13
4.3. Az első házasságok és az özvegyi házasságok arányának alakulása.....	17
4.4. A házasulandók életkora.....	19
4.5. Endogámia és exogámia kérdése, avagy a házasodási kör	23
4.5.1. Vallási endogámia	25
4.5.2. Lokális endogámia.....	26
4.5.3. Rétegendogámia	34
5. Összegzés	37
6. Szakirodalom.....	38

1. Bevezető – motiváció és elképzelés

Történelem-földrajz szakos hallgatóként mindig intenzíven érdekelték a két tudományág szorosan egymáshoz kapcsolódó területei, felületei. Tanulmányaim első éveiben a Somló-hegy borászatának történetével foglalkoztam, az utóbbi időben azonban érdeklődésem más irányba fordult. Lakóhelyem 19. századi történetének egyes demográfiai kérdései rendkívül felkeltették az érdeklődésemet, ez arra késztetett, hogy mélyebben elmerüljek a téma tanulmányozásában.

Az egymástól 1 kilométer távolságra lévő Nagypirit és Kispirit ma két önálló, különálló község, Veszprém megye nyugati határterületén. Sem a jelenben, sem a múltban nem játszott komoly szerepet a tájegység a vidék történetében, ezért nemcsak a történészek, de még a helytörténeti kutatók figyelmét is elkerülték ezek a települések.¹ A véletlen azonban úgy hozta, hogy a református lelkészi hivatalban, 2011-ben Bódis Tamás lelkésznek köszönhetően ráakadtam a település 18-19. századból származó anyakönyveire, s a kezdeti kíváncsiságot felváltotta a tudományos kutatás szenvedélye. Csodálkozva láttam, hogy Pulszky Ferenc hetvenkét évesen, 1886-ban Nagypiriten kötötte második házasságát a gömbölyded, barna hajadonnal Geszner Terézia Rózával.² Megnyugtató magyarázatot nem találtam arra, hogy e „különös” frigy miért is itt kötött meg. Igaz, inkább a házassági kapcsolatok rendszere kötötte le figyelmemet, mint a kuriózumok. Megkezdtem az adatok számítógépes feldolgozását, illetve digitalizálását, ezzel párhuzamosan alaposan beáztam magam a honi történeti demográfiáról, valamint a vidék történetéről szóló irodalomba. A jelen dolgozatban – az ismert terjedelmi korlátok miatt – a fő demográfiai, népesedési mutatókból; születések, halálozások és házasságok számának alakulásából jelenleg csak az utóbbival kívánok foglalkozni. A házassági adatok rendszerezését, elemzését követően, a közeljövőben szeretném az anyakönyvek elemzését teljes körűvé tenni.

¹ A századfordulón Balogh Pál az országot vármegyénként nemzetpolitikai szempontból elemző alapos statisztikai adathegyekre épített munkájában csak a környékbeli községek statisztikai adatait közölte, de sem a vidék, sem a nagyobb tájegységek leírására nem vesztegetett időt és teret. BALOGH PÁL: *Népfajok Magyarországon*. Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Budapest, 1902. 350. p.

² HALÁSZ ZOLTÁN: *A Pulszkyak*. Kosmosz könyvek, Budapest, 1987. 221. p., vagy FERENCZY JÓZSEF: *Pulszky Ferenc életrajza*. Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest, 2012. 96. p.

2. Egy sziget peremvidékén - Nagypirit és Kispirit rövid története

„Ezen nevezett esztendőben (1832. december 24-én M. A.) Nagy Piriten lakott nemes Burján István özvegye, nemes Fülöp Julianna néném asszony, a' midőn meg holt, által mentünk hozzá nemes Székely Ferentz bátyám urammal, és ott estvéledtünk. Azonba oly tsunya veszes idő volt, hogy az ember a' szemeivel sem látott, ha ki jött az ég színe alá. Az ott való atyafijak marasztottak is, hogy el ne indulyunk ily szörnyű veszedelmes idővel, hanem hályunk meg náluk, és én sem akartam semmiképpen elindulni, de fenn nevezett bátyám semmi képpen reá nem állott, sőt átalkodva el tökéllente, hogy én el nem jövök vele, ő egy maga is elindul. E'kor osztán kéntelen el indultam vele, de oly szerencsétlenül, hogy minden vigyázásunk mellett is el bodultunk. Már akkor örömöst mentünk volna vissza Piritre, de nem tudtunk. Hanem egyszer egy posványos érnek neki botlottunk, a' melyen keresztül akarván menni, én kivált gatyá kötésig bele silyedtem a' vízbe úgy, hogy midőn kijöttem belőle, a' gatyám, mint a tsont, úgy meg fagyott, Attól pedig még leg jobban irtoztunk, hogy ha majd a' midőn halva meg találunk bennünket, azt itélik felőlünk, hogy részegek voltunk, és ezért történt rajtunk ez a' nagy szerencsétlenség, ... Midőn osztán nagysokára a kis piriti sűrűbe akadván utba igazodtunk, és mint a halálos veszedelem és annak rettentő félelmeivel küszködők nagy törődve haza jutottunk, ... Ezen történetből azt tanuljátok meg fíjaim, hogy midőn a hold világ sem szolgál, nagyon esik a hó, és hordja a szél, ki ne indulyatok menni másik faluba”.³ — a szomszédos csöglei Nemes Székely János naplójában olvasható a citált kissé lerövidített idézet, ami nemcsak a téli (decemberi), akár rövid távú utazás veszélyeire figyelmeztet, de jól érzékelteti a Marcal menti lápos, mocsaras települések megközelítésének a nehézségeit is, a járatlan utak korabeli átkát.⁴

A Marcal jobb partja mentén elterülő települések első említése 14. századi, illetve 16. századi oklevelekből ismeretes. Nagypiritet 1372-ben a *Pered* név alatt bukkan fel⁵, míg Kispirit egy 1532-ben keletkezett oklevélben szerepel Kyspyryth megnevezéssel. Nevük egyes vélemények szerint személynévből származik, és nem az ismert pirit ásványból.⁶

³ Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808-1866. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2004. Sajtó alá rendezte, szerkesztette és a bevezetőt írta Hudi József. 75-76. p. A naplóíró kismemesről lásd még: HERÉNYI ISTVÁN: Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója. In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 3. 1965. 101-112. p.

⁴ A világtól elzárt, legalábbis nehezen megközelíthető településeknek a termelési és értékesítési lehetőségeik szerények voltak. Számítalan nemesi község tartozott ebbe a kategóriába. DEGRÉ ALAJOS: A magyar nemesi (curialista) községek szervezete és gazdálkodása 1848 előtt. In: Vas megye múltjából. Szerkeszti: Horváth Ferenc. Szombathely, 1976. Levéltári Évkönyv 1. 103. p.

⁵ CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában III. Budapest, 1897.

⁶ KOVACSICS JÓZSEF-ILA BÁLINT: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Akadémia Kiadó, 1988. 229. p.

A közigazgatásilag Veszprém vármegye devecseri járásához tartozó települések területe nagyrészt a Marcal lápos-mocsaras vidékére esett, ami a vármegyében földrajzilag elfoglalt periférikus helyzetüket még inkább felerősítette. A lakosság megélhetési forrásául szinte kizárólag az állattenyésztés és a növénytermesztés szolgált. A természeti adottságok ilyen jellegű kihasználását mutatja, hogy 1857-ben Nagypirit 1758 katasztrális holdnyi területének mintegy kétharmada szántó és rét tette ki.⁷ Ugyanezen évben Kispiriten felmért adatok alapján 859 katasztrális holdjából majd 66%-ot foglalt el a szántó és 12%-ot a rét.⁸ Vályi András,⁹ majd Fényes Elek is megjegyzi 1851-ben készült művében, hogy a „*határa róna és minden gabonát jól terem*”.¹⁰ A falvak mezőgazdasági jelleg tovább fokozódott, amikor a folyószabályozás által, a 19. század közepén újabb, művelés alá vonható területekkel bővült Nagypirit határa.¹¹

A 16. században a török támadások, portyák miatt a falvak elnéptelenedtek, de viszonylag hamar újra benépesültek, többségében magyar nemzetiségű, református kisnemesek, kisebb részben szabad költözésű jobbágyok kezdték el lakni. A békés együttélést bizonyítja, hogy helyi társadalmukban a nemesek mellett megjelentek az *agilisek*¹² is.¹³ Nemesi mivoltukra utal, hogy az 1715-ös és 1720-as jobbágyi összeírások között nem találhatók a települések. Magyarozatként egy 1720. augusztus 29-ére datált kiegészítés szolgál: „*emberemlékezetet meghaladó idő óta valóban kuriális helységek voltak, mindig kimaradtak a portaösszeírásokból és birtokaik terményéből sohasem adtak tizedet vagy kilencedet.*”¹⁴ Bél Mátyás 18. századi, Veszprém vármegyét bemutató munkájában szintén kiemelte, a települések nemesi mivoltát. A helyi családokat birtokaikban Eszterházy Miklós, illetve Pálffy Miklós nádori oklevelei erősítették meg.¹⁵

1773-ban magyar falvakként kerültek feljegyzésre, református lakossággal és iskolával.¹⁶ Az 1774-es református egyházkerületi összeírás szerint: „*Veszprém vármegyei*

⁷ Uo. 283. p.

⁸ Uo. 229. p.

⁹ VÁLYI ANDRÁS: *Magyar országnak leírása III. Buda*, 1799. 93. p.

¹⁰ FÉNYES ELEK: *Magyarország geographiai szótára III.* Kozma Vazul Nyomdája, Budapest, 1851. 238. p.

¹¹ NY. NAGY ISTVÁN (SZERK.): *Pesty Frigyes kéziratos helységnévtára (Történelmi Veszprém vármegye)*. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2000. 136. p.

¹² LICHTNECKERT ANDRÁS: *A nőnemesek – egy tévhit nyomában*. In: Aetas 24. évf. 2009. 3. szám 113. p.

¹³ KOVACSICS JÓZSEF-ILA BÁLINT: *Veszprém megye helytörténeti lexikona*. Akadémia Kiadó, 1988. 282. p.

¹⁴ *Veszprém megye összeírásai 1696, 1715, 1720.* (Fordította: Takáts Endre, közzétette: Boross István, Madarász Lajos) Veszprém 2002. 357. p. Degré Alajos megkülönbözteti azért Nagypiritet és Kispiritet, az előbbi mint nemes falu maradt meg, míg az utóbbi egytelkesek falujából lett teljesen nemesi község. In: DEGRÉ ALAJOS: *A magyar nemesi (curialista) községek szervezete és gazdálkodása 1848 előtt*. In: Vas megye múltjából. Horváth Ferenc (szerk.), Levéltári Évkönyv 1., Szombathely, 1976. 112. p.

¹⁵ BÉL MÁTYÁS: *Veszprém vármegye leírása*. Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 6., Veszprém, 1989. 78. p.

¹⁶ KOVACSICS JÓZSEF-ILA BÁLINT: *Veszprém megye helytörténeti lexikona*. Akadémia Kiadó, 1988. 229-282. p.

nemes helységek. (Mármint Nagypirit és Kispirit. M. A.) *Vagyon benne virágzó exercitium, melynek ember emlékezetét fellyül muló időtől fogva szabad folyása vagyon és soha semmi bántása senkitől sem volt. Találtak benne reformátusok 421, Lutheránusok 125, pápisták 30.*¹⁷ A 18. század elején még mindkét település a csöglei református egyház filiája. Csögléhez tartozott ebben az időszakban a közeli Adorjánháza és Egeralja is.¹⁸ Ezen, egy tömbben, szigetként elhelyezkedő, hasonló adottságokkal, tulajdonságokkal (kis terület, református, kismemesi lakosság, mezőgazdasági jelleg) rendelkező települések egységéből, igazából Csögle emelkedett ki. Dominanciája azonban nem sokáig tartott, mert 1784-től önállóvá vált Egeralja, Adorjánháza és Nagypirit is, melyhez leányegyházként tartozott Kispirit. A fejlődés következő mérföldköve 1846-ban érhető tetten, mikor Nagypirit mezővárosi rangot nyert országos és marhavásárával.¹⁹ Vezető szerepet azonban e kis településcsoporton belül sem tudott elérni, nem rendelkezett olyan vonzerővel, lendülettel, funkciókkal, melyek kiemelkedését biztosították volna.

A szigetszerű kis településcsoportba nem ékelődött egy-egy nagyobb uradalmi birtoktest, periférikus helyzetükből adódóan mérsékelt fejlődési potenciált képviseltek. Veszprém vármegye határvidékén terült el, a Marcal miatt bizonyos irányokból nehezen megközelíthető tájegység, kismemesi társadalma így sikeresen megőrizhette konfesszionális különállását.²⁰ Ezek az elemek alapjaiban determinálták a települések hétköznapijait és ethosát.

A 19. század folyamán kiépülő vasútvonalak sem érintették a falvakat, bár a Budapest-Szombathely fővonal egyik csomópontja a Nagypirittől mintegy 5 km-re fekvő, de már Vas vármegyei Bobára került, ez sem jelentett komoly fejlesztőerőt a térségre.

¹⁷ HUDI JÓZSEF (SZERK.): *Dunántúli Egyházleírások a XVIII. századból: A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben.* Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2002. 295. p.

¹⁸ BÉL MÁTYÁS: *Veszprém vármegye leírása.* Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 6., Veszprém, 1989. 77. p.

¹⁹ NY. NAGY ISTVÁN (SZERK.): *Pesty Frigyes kéziratos helységnévtára (Történelmi Veszprém vármegye).* Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2000. 136. p.

²⁰ A kismemesi társadalom jellegzetességeinek a bemutatását hozza az egyik legutóbbi összefoglalási kísérlet Kósa László tollából, de szemmel láthatóan a történelmi Magyarország vonatkozásában csak nagyon hiányosak ezek a kutatások. KÓSA LÁSZLÓ: *„Hét szilvafa árnyékában” A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

	A lakosság száma 1785-1910 között		
	Nagypirit ²¹	Kispirit ²²	Összesen
1785	512	253	765
1829	601	338	939
1857	471	207	678
1869	615	269	884
1890	760	343	1103
1910	794	329	1123

A kis területnek és a természeti viszonyoknak köszönhetően a népesség növekedése a 18-19. századi összeírások alapján folyamatos, de mérsékelt ütemű volt. Az 1785-ös összeírást követően (Nagypirit 512 fő, Kispirit 253 fő), a legmagasabb lélekszámot a századfordulón érte el mindkét település, ám a lakosság így is alig haladta meg az 1000 főt.

3. Az anyakönyvekről, a metodikáról

Elemzésem alapjául a helyi református anyakönyvek szolgáltak, melyeket 1730-tól kisebb megszakításokkal napjainkig vezetnek a helyi református lelkészek. A bejegyzések között vegyesen lelhető fel Nagypirit, illetve leányegyháza, Kispirit demográfiai (születés, halálozás), valamint társadalmi (házasság) eseményeinek láncolata. 1895-ig, az állami anyakönyvezés bevezetéséig, 6 db számozott, időrendben vezetett kötetben található a bejegyzések.²³ Formailag minden könyv azonos felépítést mutat. A könyvek egyaránt kitérnek az adott korszakra vonatkozó születési, házassági, illetve halálozási adatsorokat. Az első könyvben 1730-tól vezetett bejegyzéseket a születési anyakönyvi rész tartalmazza, majd 1769-től jegyezték fel az első házasságkötéseket. A halálesetek bejegyzésére 1783-tól került sor. A protestáns vallások szokásainak megfelelően a nyelvezete, néhány latin kifejezéstől és az első három kötet fedőlapjától eltekintve, a kezdetektől fogva magyar.

Az anyakönyvek információtartalma folyamatosan bővült a kezdeti időszakhoz képest, ami az adatsor megbízhatóságát és a differenciáltságát is növeli. A tartalmi elemek pontos

²¹ KOVACSICS JÓZSEF-ILA BÁLINT: *Veszprém megye helytörténeti lexikona*. Akadémia Kiadó, 1988. 283. p.

²² Uo. 229. p.

²³ Dunántúli Református Egyházkerületi Levéltár IV/55/a. Nagypiriti református egyházközség iratai (anyakönyvek 1730-1950) levéltári jelzet alatt, illetve a helyi Református Lelkeszi Hivatalban is fellelhetők.

szabályozása előtt nagy jelentősége volt a könyveket vezető lelkész személyiségének, képzettségének, precizitásának, hiszen törvényi előírás hiányában csak az általa lényegesnek tartott adattípusokat rögzítette. Előfordult, hogy egy-egy kialakított séma csak a bejegyző életében állt fenn, az utód már teljesen más rendezőelv alapján vezette tovább az anyakönyvet. A kezdetben folyóírással történő bejegyzést az 1824. év második felétől váltotta fel egy kézzel szerkesztett táblázatos forma, Wargha József prédikátorsága alatt. Tartalmi elemeit az 1824. május 24-26.-án tartott Superintendentialis Közgyűlésen elfogadott pontok szabályozták.²⁴ Valódi törvényi előírások eredményeként 1852-től beszélhetünk szabályozott, egységes református anyakönyvvezetésről.

3.1. A házassági matrikula jellemzése (1769-1895)

A szabályozásokat megelőzően a házasságok vonatkozásában fontosnak tartották a bejegyzők minden esetben lejegyezni az anyakönyvbe a házasságkötés napját, a házasulandó felek, a tanúk, valamint az eskető lelkész neveit. A legkorábbi bejegyzésektől kezdve találunk információkat a társadalmi státuszra vonatkozóan,²⁵ bár kezdetben ez még nem mondható rendszeresnek. Az 1820-as évektől nyomon követhető a helyi nemesi társadalom hígulása, mert az anyakönyvekben egyre többször jelenik meg az agilis jelző a személynevek előtt.

A családi állapot és a vallási hovatartozás kardinális kérdésnek bizonyult a korban. A családi állapot feltüntetésénél főként az arára vonatkozóan találunk bejegyzéseket (hajadon vagy özvegy), így szinte az egész korszakból sikerült e téren pontos adatokat nyerni. Vallás tekintetében csak akkor találunk utalást, ha az egyik fél nem a református vallást követte. A származási hely megjelölésére ugyancsak akkor került sor, ha a vőlegény vagy a menyasszony nem bizonyult helybelinek. Az elemzés szempontjából fontos megemlíteni, hogy az 1807. esztendőig bejegyzésre kerültek olyan események is, mely során helybeli férfi vidékről hozott asszonyt, holott az esküvő nem Nagypiriten vagy Kispiriten történt. Általános szabályként ismerhető fel ugyanis, hogy az egybekelés helyszínén rögzítették az esemény fontosabb adatait. A szülők nevének feltüntetése meglehetősen hiányos. Hajadon menyasszony esetében az apa neve még akkor is szerepel, ha az már nem érthette meg az esküvőt. Özvegyek esetében a korábbi férj neve szerepel a bejegyzésekben.

Az 1852-től alkalmazott, egyház által előírt törvényi szabályozás hatására a házasságokat rögzítő matrikulába új adattípusként lépett be a házasulandók életkora, melyet 1895-ig folyamatosan vezettek. Továbbra is pontosan rögzítették az esküvő időpontjára

²⁴ A Nagypiriti Református Lelkeszi Hivatalban található, Nagypiriti református egyházközség iratai (anyakönyvek 1730-1950) II. kötet. 324. p.

²⁵ A helyi társadalom nemesi rétegét külön jelöléssel illették.

vonatkozó adatok (év, hó, nap) mellett a menyasszony és a vőlegény vallási hovatartozását, a családi állapotát, a származási helyét és a foglalkozását. A szülők neve a vidékiek, illetve az újraházasulók esetében lehet hiányos.

Összegezve a fentiekben bemutatott primer forrás rendszerezhető információtömegének csak a legfontosabb formai és tartalmi jellegzetességeit emeltem ki. A forrás alkalmas a helyi társadalom, házasságokon keresztül történő megismerésére, más falvakkal kialakított kapcsolati hálójának vizsgálatára, annak ellenére, hogy az egyes adattípusok széles időskálán jelentek meg, vezetésük nem mindig volt folyamatos. Excel program segítségével vittem számítógépes felületre az adatsorokat, így saját, könnyen kezelhető adatbázisra tettem szert.

A különböző szempontú statisztikai elemzések alapját, az anyakönyvekből nyert 709 bejegyzés digitalizált interpretációja adta. A legkorábbi, 1769-es bejegyzések csak pár év anyagát tartalmazzák töredékes formában, így a feldolgozást 1797-től kezdtem. Ez az elemszám a statisztikában elsőre csekélynek tűnhet, ám a települések lakosság számához viszonyítva – mikro szinten – helytálló következtetéseket vonhatunk le, melyek alapot nyújthatnak egy későbbi, tágabb vizsgálatához. A részletesebb kimutatásokhoz az adattípus megjelenésétől és kontinuitásától függően különböző időintervallumokat használtam.

4. A nagypiríti és kispiríti házasságok vizsgálata a 19. században

4.1. A házasságok szezonalitása

A házasságok havonkénti számának alakulása a hagyományos, mezőgazdasággal foglalkozó társadalmakban meglehetősen egyenlőtlen eloszlást mutat. Az időpont kiválasztásánál a helyi társadalom szokásrendszere dominált, melynek háttérben a népesség megélhetését jelentő mezőgazdasági munkák szezonalitása, valamint a vallási előírások húzódtak meg. A reprezentatív, mikroszintű vizsgálatokból nyert házassági mintákból 3 házassági csúcs állapítható meg: a farsangi (január-február),²⁶ a tavasz végi, nyár eleji (május-június),²⁷ valamint az őszi időszak (október-november).²⁸ A házasságok szezonális mutató görbe helyi minimumai a vallási okok miatt tiltott, vagy a mezőgazdasági munkálatokkal túlszűfolt időszakokban jelentkeztek. Ezek: március (böjti időszak), július,

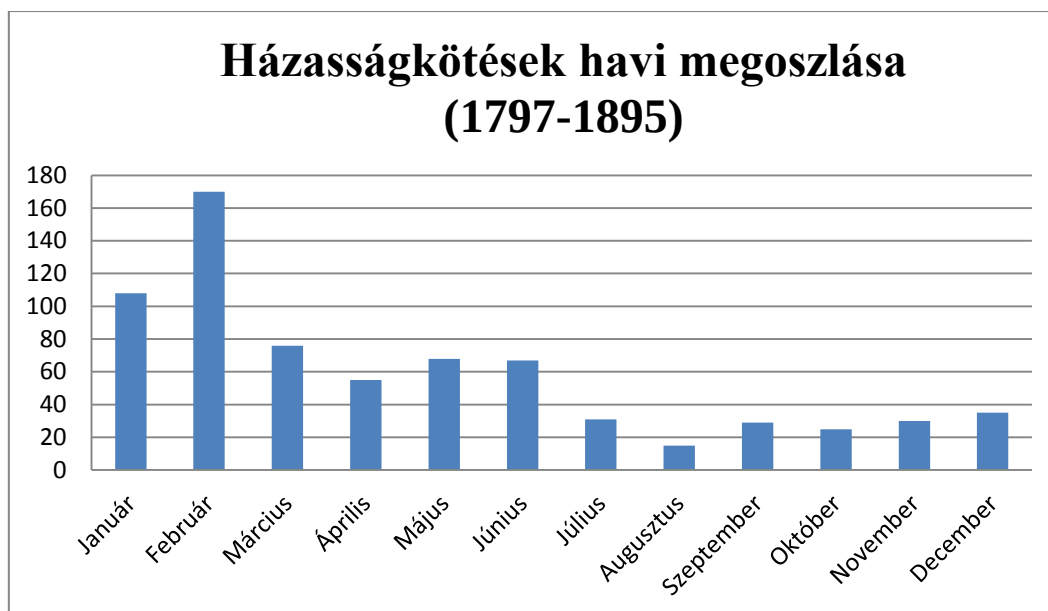
²⁶ A farsangi időszak bizonyult a legalkalmasabbnak az örök hűség fogadására, mert ekkora már véget ért a karácsonyi ünnepek, valamint a mezőgazdasági munkák szezonálisában is pauza időszak volt.

²⁷ A házasságkötést kísérő lakodalom tartására megfelelő időszak, mert az aratás megkezdése előtt meg lehetett tartani az esküvőt.

²⁸ Az újbor elkészülte, az őszi mezőgazdasági munkák vége jelöli ki az október-novemberi kisebb házassági csúcsot.

augusztus és szeptember (aratás), illetve december (ádvent). Ezt a képet az egyes hatótényezők markánsabb jelenléte torzíthatja.²⁹

Összevetve Nagypirit és Kispirit házassági szezonális alakulásával megállapítható, hogy a református vallás előírásai, valamint a népesség megélhetését biztosító mezőgazdasági munkálatok egyenlőtlen éves eloszlása e községekben is fő szerepet játszanak. A digitalizált adatsor egészének ezen aspektusból történő vizsgálata kimutatta, hogy a legmarkánsabb házassági csúcs a farsangi időszakra esik és megjelenik a nyár elejei, május-júniusi helyi maximum is. A református vallás „megengedőbb” jellege miatt, a márciusi házasságkötések száma sem mutat visszaesést, csakúgy, mint a decemberi adventi időszak értéke sem konvergál a nulla felé úgy, ahogy az a katolikus vallású települések hasonló vizsgálataiban megfigyelhető.

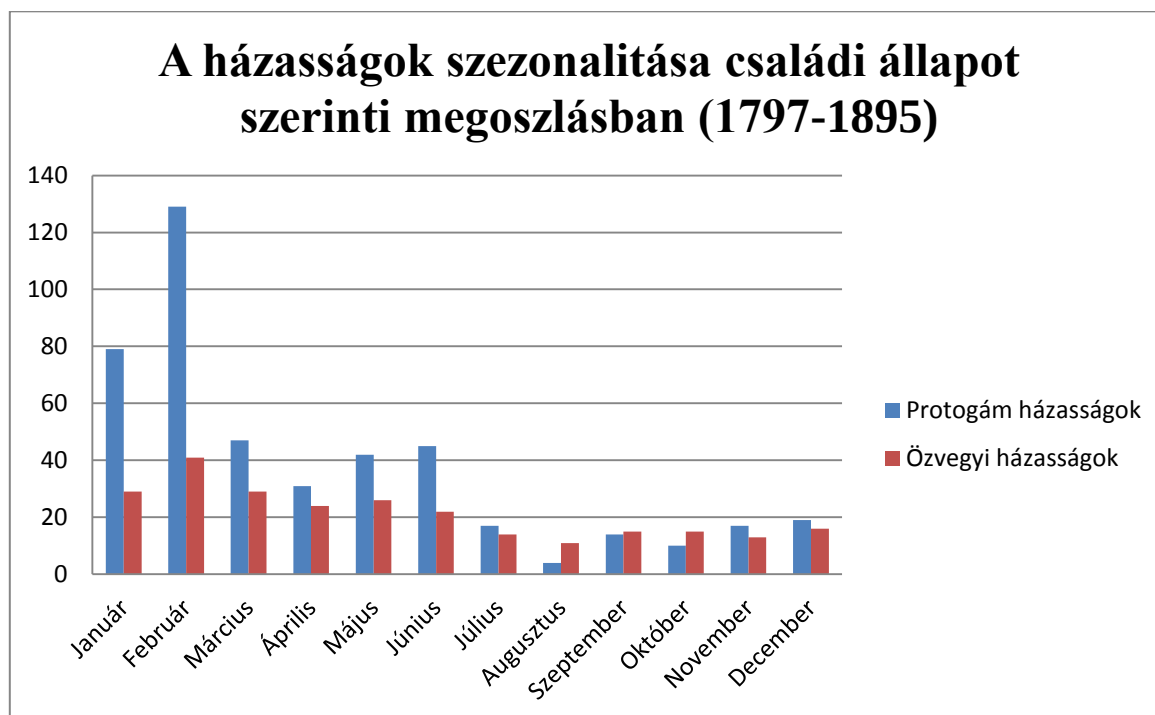

Érdekesség, hogy az őszi házasságkötések, amit többek között az új bor kiforrása inspirált, egyik esetben sem alkotnak helyi maximumot. Ennek oka lehet, hogy a Kispirithez és Nagypirithez nem tartozott megfelelő mennyiségű és minőségű szőlőtermő terület és a

²⁹ FARAGÓ TAMÁS: *Házassági szezonális Magyarország a 18-20. században*. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXII. 1994. 239-256.

források alapján³⁰ kijelenthető, hogy a mintegy 20 km-re fekvő Somló- illetve Ság-hegy sem jelentett vonzerőt a helybelieknek a szőlőtermesztéshez.

A házasságok havonkénti megoszlásának mélyebb vizsgálata többféle aspektusból is elvégezhető. Érdekes górcső alá venni a családi állapot szerinti megoszlást, két nagy csoportra osztva ezzel a bejegyzett házasságokat. Az egyik csoportot az először házasulandók (nőtlenek és hajadonok) alkotják (64%), míg a másikat az özvegyi házasságok teszik ki (36%).

A protogám házasságoknál nagyobb körültekintéssel jártak el az időpont kiválasztásakor, mivel eskütételüket általában nagyobb szabású lakodalom követte, amely a családok szempontjából komoly anyagi befektetést igényelt. Ez az özvegyi házasságok esetében már nem volt mérvadó, ezért a hajadon nő és a nőtlen férfi egybekelésekor a befolyásoló tényezők hatása relevánsabban jelentkezik, amit a diagramon a minimum és maximum értékek közötti markánsabb eltérés bizonyít. A farsangi időszakban az először frigyre lépők 45%-a esküdött meg, míg július, augusztus hónapokban összesen a házasságok 4%-a kötöttet. Tehát az elemzett minta is alátámasztja azt a szakirodalmi megállapítást, miszerint alapvetően földművelésből és állattenyésztésből élő területeken a házasságkötések

³⁰ KOVACSICS JÓZSEF-ILA BÁLINT: *Veszprém megye helytörténeti lexikona*. Akadémia Kiadó, 1988. 229. és 283. p.

időpontját általában nem a nyári, munkában gazdag hónapokra időzítették.³¹ Az újránházassulók esetében ez a befolyásoló faktor gyengébb hatásfokkal működött. Az özvegyi házasságok eloszlása sokkal egyenletesebb képet mutat, mint az elsőként frigyre lépőknél. Azonban az abszolút maximumot itt is a farsangi időszak adja. Ha a kronológiát választjuk a rendezőelv fő csapásirányának és a körülbelül 100 évet felölelő adatsort két, megközelítőleg egyenlő osztályközű szakaszra bontjuk, szintén érdekes eltéréseket tapasztalhatunk.

Az 1797-1847-ig tartó első periódusban a szezonáliság a fentebb említett protogám házasságok általános szabályszerűségeihez hasonlatos (január-februári abszolút maximum, május-júniusi másodlagos csúcs, augusztusi abszolút minimum). A 19. század második felében már kevésbé relevánsan hatnak a vallási előírások és a mezőgazdasági munka kalendáriuma a házasságkötés időpontválasztására, mert ugyan jelen van a farsangi időszak abszolút maximuma 111 esettel, de a szélső értékek (az első korszakban 100, a másodikban mindössze 56), valamint a szórás vizsgálata (1797 és 1848 között 28, míg 1848-1895 közötti periódusban csak 15) a század második felének egyenletesebb eloszlását bizonyítja. A

³¹ FARAGÓ TAMÁS: *Házassági szezonáliság Magyarországon a 18-20. században*. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXII. 1994. 239-256. p.

KAKUK MÁTYÁS: *A házasságkötés időpontja Kunszentmártonban a XVIII-XIX. században*. In: Novák László - Újvári Zoltán (szerk.): *Lakodalom*. (Folklór és Etnográfia, 9.) Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1983. 59. p.

ELTER ANDRÁS: *Házasságkötések Dunabogdányban*. In: *Történeti Demográfiai Évkönyv*, 2002. 148-154. p.

KÓS KÁROLY: *Hagyomány és anyagi élet. A „lakodalmás nap” vizsgálata Mezőköbölkúton*. In: *Korunk* XXXIII. 1974. 745-752. p.

decemberben kötött házasságok száma 1848 és 1895 között jelentősen emelkedett, ami a vallási előírások lazulásának egyik jele lehet.

4.2. Ha kedd, akkor esküvő

A házasságkötés napjára vonatkozó néprajzi és történeti demográfiai elemzések csekély volta,³² valamint a mintavételek országon belüli esetlegessége miatt, nem célszerű általános mintázatokról beszélni e témakörben. Az esküvő napját az alábbi komponensek határozzák meg: az állami, illetve vallási előírások, valamint a helyi társadalmakban kialakult szokásrendszerek. Így az esküvő napjának kiválasztása okán tájegységenként vagy akár falvanként is markáns különbségek figyelhetők meg.

A hétköznapiak egyik legfontosabb rendezőelveként megjelenő vallásosság, a nyugati kereszténység minden ágában kijelölte a házasságkötésre legmegfelelőbb napot, ami a reformátusoknál keddre, kisebb mértékben szerdára esett.³³ Ennek oka egyrészt, hogy a lakodalomi multságok szempontjából a vásár- és ünnepnapok az egyházi áhitat megfelelő átélése miatt, kerülendőnek bizonyultak. Kevésbé preferálták az általában több napos, lakodalommal egybekötött, esemény időpontválasztásánál a szombatot és a hétfőt, mert a szombat megzavarhatta a hét pihenőnapjaként számon tartott vasárnap megfelelő előkészítését vagy az istentisztelet rendjét; a hétfői esküvőre pedig vasárnap kellett volna az előkészületeket megtenni. A katolikusoknál a szerda és a péntek a böjt miatt szintén tiltott napnak bizonyult, de a péntek a többi keresztény felekezet esetében sem számított tipikus „lakodalmas napnak”.³⁴ A csütörtöki házasságkötés a következő napi, szigorúbb böjti előírások betartását tette volna lehetetlenné a katolikusoknál.³⁵ A protestáns többségű falvak esetében sem tapasztalható az eddigi vizsgálatok alapján magas esetszám a csütörtöki napra vonatkozóan.

³² FARAGÓ TAMÁS: Házassági szezonális Magyarország a 18-20. században. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXII. 1994. 239-256. p.,

GRÁFIK IMRE: Olyan, mint a keddi menyasszony. Vas megyei adatok a lakodalomtartás időpont- és helyváltoztatásához. Vasi Szemle XVIII. 1989. 173-189. p.,

KAKUK MÁTYÁS: *A házasságkötés időpontja Kunszentmártonban a XVIII-XIX. században*. In: Novák László - Újvári Zoltán (szerk.): *Lakodalom. (Folklór és Etnográfia, 9.)* Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1983. 55-79. p.

ELTER ANDRÁS: *Házasságkötések Dunabogdányban*. In: *Történeti Demográfiai Évkönyv*, 2002. 148-154. p.

KÓS KÁROLY: *Hagyomány és anyagi élet. A „lakodalmas nap” vizsgálata Mezőköbölkúton*. In: *Korunk XXXIII.* 1974. 745-752. p.

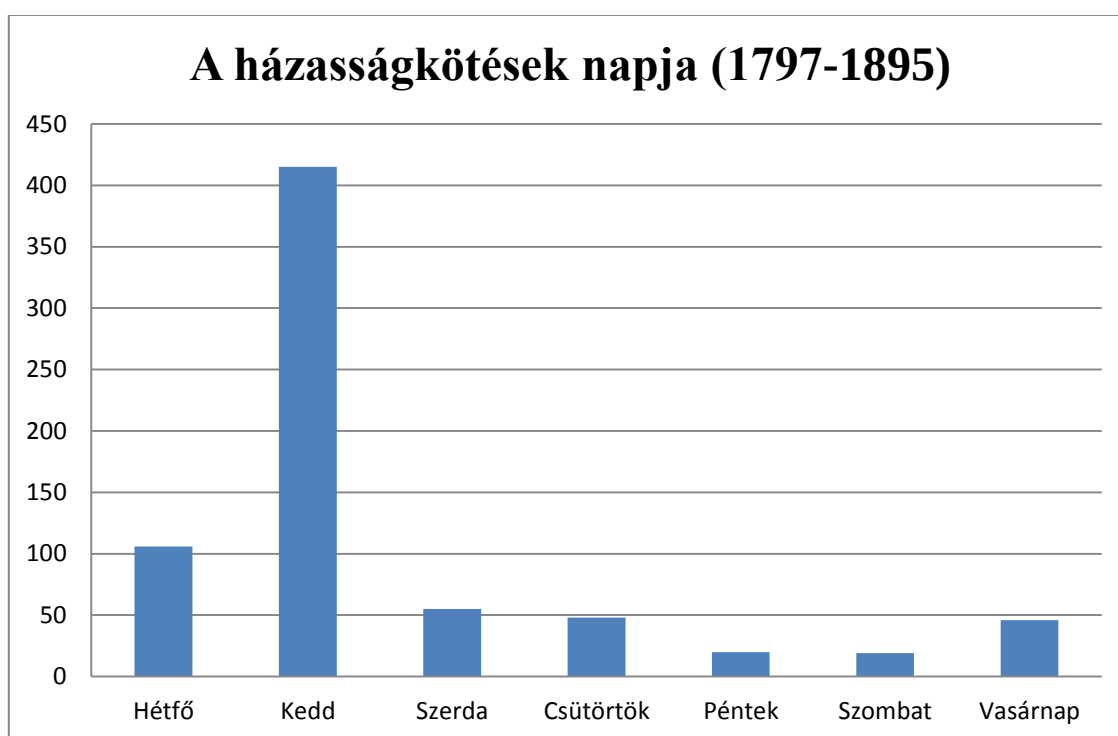
³³ FARAGÓ TAMÁS: *Házasság és házasodás*. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest, 2000.

³⁴ FARAGÓ TAMÁS: *Tér és idő – család és történelem. Társadalomtörténeti tanulmányok (1976-1992)*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1999. 53. p.

³⁵ ELTER ANDRÁS: *Házasságkötések Dunabogdányban*. In: *Történeti Demográfiai Évkönyv*, 2002. 156. p.

Ezek a korlátozások bizonyára hatással voltak a házasságkötés napjának kiválasztásakor, de a gyakorlatban egyéb megfontolások, körülmények is szerepet játszottak a házasság heti bontású kalendáriumának differenciálódásában. Ilyen rendezőelv lehet egy közösségen belül a házasságot megelőző családi állapot, a vagyonosság, a gazdasági tevékenység stb. Az idő, mint faktor sem elhanyagolható, mert a helyi társadalmak által preferált napok „divatja”, egyes esetekben markáns változásokat indukálhatott.³⁶

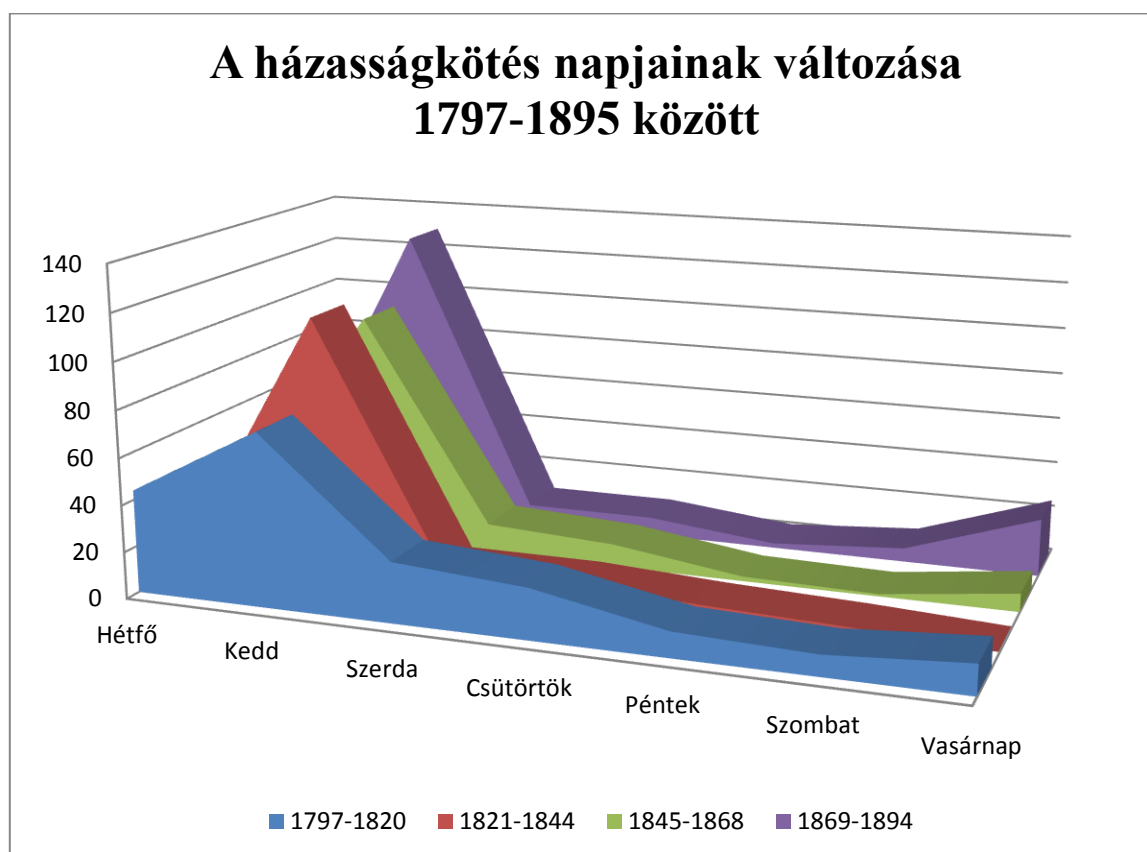
A nagypiriti és kispiriti házassági bejegyzések havonkénti vizsgálata után a házasságkötések napja is meghatározásra került öröknaptár segítségével. Az elemzés az egész korszakra kiterjeszthetőnek bizonyult, a rendkívül precíz adminisztrációnak köszönhetően (a pontos dátumot már kezdeti időkben is feljegyezték). Az összes eset vizsgálata alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a Kispiriten és Nagypiriten bejegyzett házasságok majd kétharmada (59%) kedden kötött, ami beleillik az országos megfigyelések trendjébe. A reformátusok esetében a szakirodalom második legkedveltebb napként a szerdát említi, településeinken azonban az alábbi diagram ezt megcáfolva, a hétfőt jeleníti meg második helyen.

³⁶ KÓS KÁROLY: *Hagyomány és anyagi élet. A „lakodalmos nap” vizsgálata Mezőköbölkúton*. In: *Korunk* XXXIII. 1974. 745-752. p.

Nem meglepő a fentebb említett okok miatt a péntek és a szombat kevés esetszáma, ellentétben a vasárnapkal, amely 6,5%-kal képviselteti magát. A vasárnapi esküvők relatív magas számára adhat választ, ha az 1797-1895-ig tartó időszakot kisebb korszakokra bontjuk.

A házasságkötés napja 1797-1895 között				
	1797-1820	1821-1844	1845-1868	1869-1894
Hétfő	44	14	26	22
Kedd	74	111	101	129
Szerda	26	8	13	8
Csütörtök	22	8	10	8
Péntek	11	5	2	2
Szombat	9	3	1	6
Vasárnap	13	0	8	25
N esetszám	199	149	161	200
szórás	21,67	36,85	32,76	41,75

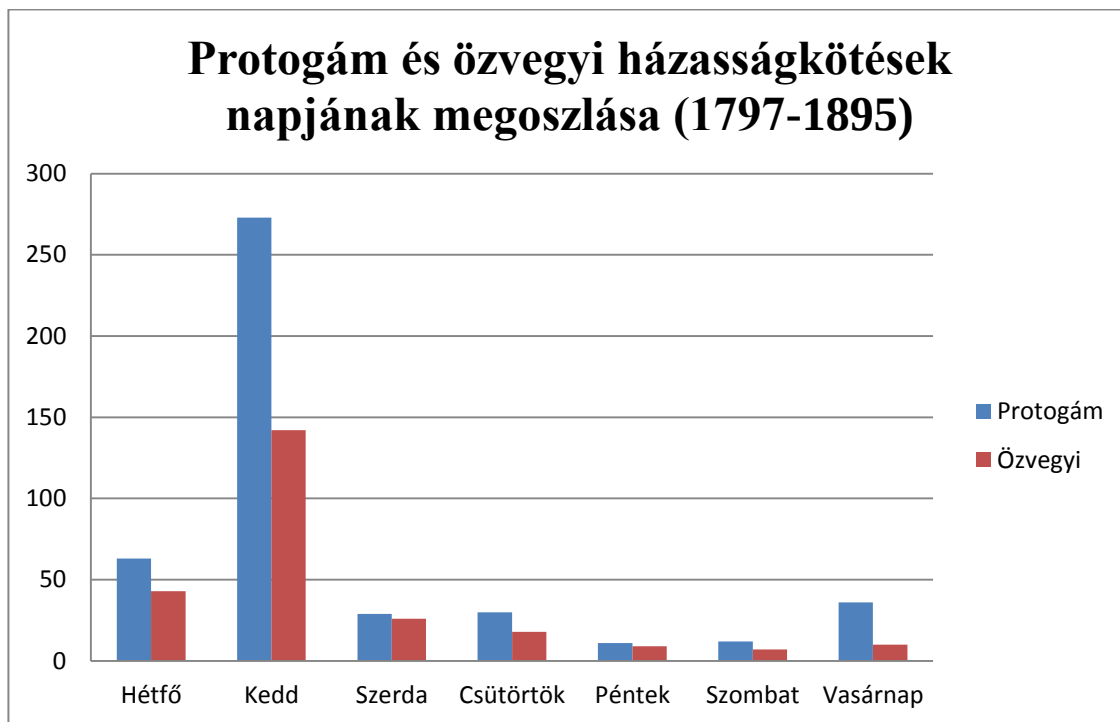
Az 1797-1820-as periódus a többihez képest egyenletesebb eloszlást mutat, amit a keddi maximum kisebb értéke és a szórás gyengébb mértéke demonstrál. Ennek oka, hogy ebben a szakaszban 1808-ig a bejegyzők azokat az eseteket is feltűntettek az anyakönyvekben, mikor helybeli férfiak vidékről hoztak asszonyt. Feltételezhető, hogy az ezen soroknál olvasható dátum az új asszony faluba érkezésére, vagy ennek bejelentésére vonatkozik, nem a házasság megkötésének időpontját jelzi.

1821 és 1868 között az abszolút keddi maximum dominál, a házasulandó párok több mint két harmada (68%-a) választotta ezt a napot az egybekelés időpontjának, míg a másodikként preferált hétfőt csak 13%-uk részesítette előnyben. A hét többi napja az összes, korszakbeli házassági eseményt 100%-nak véve, nem éri el naponként a 8%-ot. A legszélsőségesebb napok a péntek, szombat, vasárnap, melyek rendre 7, 4, 8, esetszámmal rendelkeznek.

Az utolsó korszakban sem történt az eddig kialakult trendben számottevő változás, továbbra is a keddi nap képviseli, a hagyományoknak megfelelően, a házasságkötés favorizált napját. Helyi maximumként azonban a 19. század utolsó negyedében a vasárnap kezd kiemelkedni hétfő helyett. A változás már a 20. századi házasodási trend előjeleként fogható fel, melynek okai között a vallási kötelek lazulása, a felekezeti szempontból vegyes házasságok arányának növekedése mellett, a gazdálkodási feltételek megváltozása említhető.

A protogám és az özvegyi házasságok a hét napjaira történő lebontását követően arányaiban nem mutattak szignifikáns eltéréseket. E két falu esetében tehát nem nyer megerősítést az a megállapítás, miszerint az elsőként házasságot kötők körülmények között inkább ügyeltek a lakodalom miatt az esküvő napjának kitűzésére, mint az újránházasodók.³⁷ Sőt a vasárnap, mint századvégi új „divat” a protogám házasságok esetében mutatkozott meg először.

³⁷ KÓS KÁROLY: *Hagyomány és anyagi élet. A „lakodalmos nap” vizsgálata Mezőköbölkúton*. In: *Korunk* XXXIII. 1974. 750.

4.3. Az első házasságok és az özvegyi házasságok arányának alakulása

Az anyakönyvek tanúsága szerint a bejegyző helyi papok fontos sajátosságnak tartották, hogy az egybekelők családi állapot szerint hova sorolandók. Ez az információ szinte kivétel nélkül minden bejegyzésben – még a legkorábbiakban is – megtalálható valamilyen formában.

Ha a házasságok családi állapot szerinti megoszlását vizsgáljuk, két nagy csoportot különböztethetünk meg: az először házasulókat és az újránházasulókat. Ezek aránya 1797 és 1895 között viszonylag állandónak mondható, átlagban az esküvők kétharmada hajadon nő és nőtlen férfi között kötött. Négy korszakra bontva az elemzési időszakot, a százalékos arányokat tekintve a protogám házasságok 57-76% között, míg az özvegyi házasságok 24-43% között szóródnak. Az újránházasodók kategóriáját tovább bontva, 3 alcsoportba rendezhető a már leszűkített 254 bejegyzés. Elkülönül egymástól az özvegy férfi hajadon nővel, az özvegy nő nőtlen férfival, vagy az özvegy férfi özvegy nővel kötött házassága, melyek aránya rendre 2:1:2. Következésképp az özvegy férfiak hajlandósága az újránházasodásra egy árnyalattal magasabb, mint az özvegy nőké. Ennek oka lehet, hogy a nők halálozási rátája magasabb a korszakban, mint a férfiaké, valamint közrejátszott az a népi jogszokás is, miszerint az özvegy nő csak addig bírhatta az elhunyt férje után örökölt vagyont

felett a haszonélvezeti jogot, amíg újra meg nem házasodott.³⁸ Ezért feltételezhetően körültekintőbben választottak új párt az özvegy nők, mint a férfiak, annál is inkább, mivel többségében kismemesi településekről beszélhetünk.

	Protogám házasságok		özvegy házasságok								összes házasság
			özvegy férfi, hajadon nő		özvegy nő, nőtlen férfi		özvegy férfi, özvegy nő		összes özvegyi házasság		
	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	
1797-1820	120	60%	19	10%	23	12%	38	19%	80	40%	200
1821-1844	85	57%	30	20%	11	7%	23	15%	64	43%	149
1845-1868	90	60%	27	18%	10	7%	23	15%	60	40%	150
1869-1895	160	76%	26	12%	6	3%	18	9%	50	24%	210
összesen	455	64%	102	14%	50	7%	102	14%	254	36%	709

Az özvegyi házasságok száma a 19. század folyamán csökkenő tendenciát mutat, aránya azonban 1821 és 1844 között érte el a maximumot, drasztikus csökkenést pedig csak a dualizmus korában tapasztalhatunk.³⁹ 1869 és 1895 között csak minden negyedik házasságkötés esetén volt valamelyik fél már korábban házas. Ha az özvegyi házasságok 3 alcsoportjának arányaiban fellelhető változást tekintjük, a fenti táblázat alapján az özvegyi házasságok számának és arányának folyamatos csökkenése jól nyomon követhető. Ez a kimutatás nagyrészt összhangban áll és ezzel megerősíti több, hasonló témakörben készített hazai elemzés⁴⁰ eredményeit. A tendencia okai rendkívül sokrétűek. Melyek lehettek a döntő érvek az újránházasodás kérdésének meghozatalában? A helyi társadalom működési mechanizmusain keresztül, a regionális és országos vallási előírások, a demográfiai és gazdasági változások, a családok illetve háztartások szerkezeti felépítése, a delikvens foglalkozása, a személyes kapcsolati háló stb. mind befolyásoló tényezőként hatott az egyénre.

³⁸ TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: *Magyar jogi népszokások*. Társadalomtudományi Könyvtár, Budapest, 1981.

³⁹ A horvátok lakta Nardán az egész korszakot átívelő, csökkenő tendencia figyelhető meg Horváth Sándor kutatásai alapján. (HORVÁTH SÁNDOR: *Házassági kapcsolatok a horvátok lakta Nardán*. In: Vasi Szemle LXIII. 1989. 185-203.)

⁴⁰ HORVÁTH SÁNDOR: *Házassági kapcsolatok a horvátok lakta Nardán*. In: Vasi Szemle LXIII. 1989. 185-203, ELTER ANDRÁS: *Házasságkötések Dunabogdányban*. In: Történeti Demográfiai Évkönyv, 2002. 143-199.,

4.4. A házasulandók életkora

Rendkívül sok tényező befolyásolja, hogy az egyes társadalmakban a férfiak és nők mely életkorban választanak párt és kötnek házasságot. Az először házasodók csoportjának vizsgálatai mégis megállapították, hogy az egybekelés időpontjában az arák és a vőlegények életkora egy rövid túl-ig szakasz között kulminál. Vagyis Európán belül az életkorra vonatkozóan is kialakultak házassági „minták”, melyek időbeli változása a 19. századtól rendkívül jól nyomon követhető. Erre a következtetésre elsőként John Hajnal jutott 1965-ben. Véleménye szerint markáns különbségek figyelhetők meg e téren a 18-19. században a Trieszt-Szentpétervár vonaltól nyugatra és keletre. Nyugaton a fiatalok meglehetősen későn (28-30 éves korukban) házasodtak emellett igen magas arányban vannak jelen ezekben a társadalmakban azok, akik hivatalosan egész életükben nem választottak párt maguk mellé. Ezzel szemben keleten a fiatalkori és általános házasság dívott.⁴¹ A kérdéskört jobban körüljárva Faragó Tamás Magyarország esetében ennél árnyaltabb képet vázolt, kutatómunkája eredményeként 3 életstratégiai modellt állított fel,⁴² az frigyre lépők életkora szerint. Ezáltal bepillantást nyerhetünk a helyi társadalmak szokásrendszerébe.

Nagypirit és Kispirit református anyakönyveiben a házasságra lépők életkorát csak 1852-től tüntették fel, ami arra utal, hogy ez az információ nem tartozott a fontos közölnivalók közé az házasságkötéskor. Ettől kezdve viszont rendkívül precízen rögzítették, ugyanis szinte hónapra pontosan ismerjük a vőlegény és a menyasszony életkorát. Egy mélyebb vizsgálattal elméletben lehetőség van az életkor becslésére. Azon esetekben, ahol az ifjú pár Nagypiritről vagy Kispiritről származik,⁴³ illetve ha életük végéig e két település adott számukra otthont.⁴⁴ Ám ezzel a módszerrel a korábbi házasságok csekély számában érhetünk el eredményt, mert a patriolokális szokása szerint a menyasszony lakhelyén kötött esküvőt követően az ifjú férj lakhelyére költöztek a friss házások. Ezért jelen dolgozat keretein belül erre a számításra nem tértem ki, mert csak a helybeliek között kötött házasságok esetében vált volna ismertté a fent nevezett adat. Így az elemzés alapját adó adatbázis 316 elemre szűkölt.

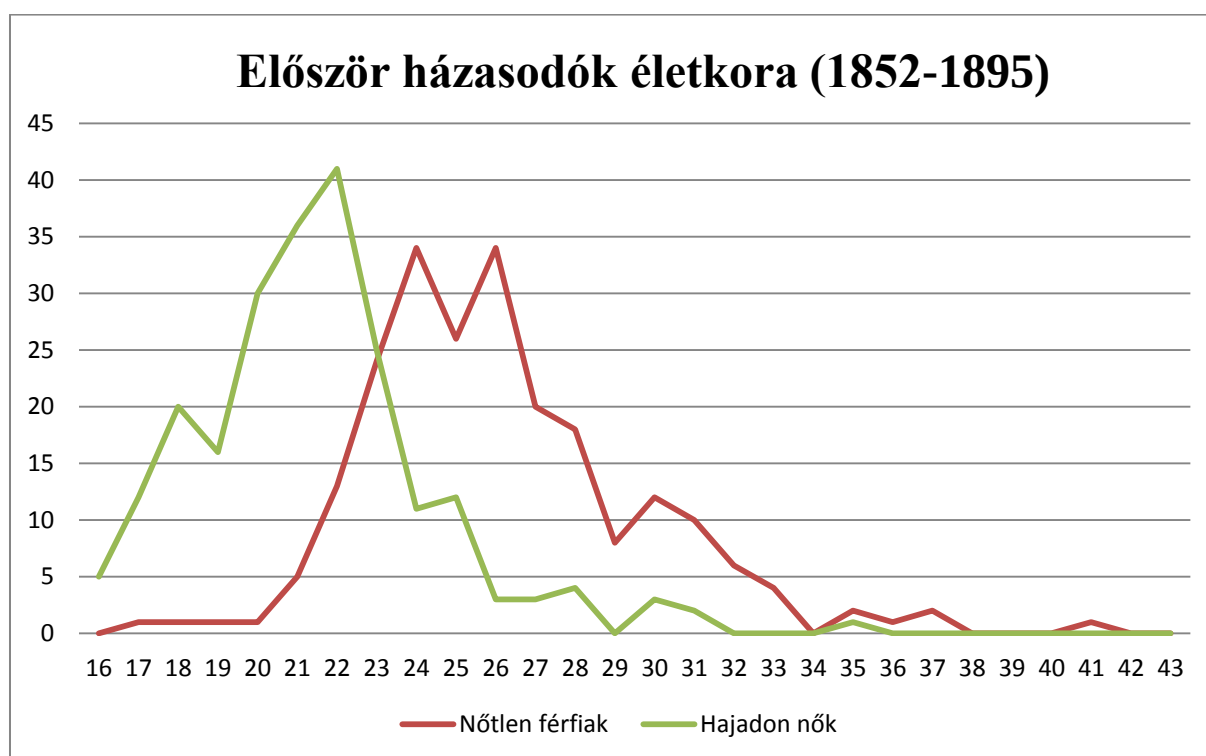
⁴¹ JÜRGEN SCHLUMBOHN: *Családformák és demográfiai viselkedés. Politikai viták és empirikus kutatási eredmények a preindusztriális Németországról*. In: Korall. 30. 2007. 5-6. p.

⁴² FARAGÓ TAMÁS: *Házasság és házasság*. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Budapest, 2000.

⁴³ A születési bejegyzések közötti azonosítás után kiszámítható a házasulandók kora. A minden kétséget kizáró azonosításhoz feltétlenül szükség van a szülők pontos megnevezésére a születési és a házassági anyakönyvben is. Ez általában a házassági matrikulában hiányos, főként az özvegyek esetében, ahol leginkább az elhunyt férj nevét rögzítették a szülők helyett.

⁴⁴ A halotti bejegyzések közötti azonosítás is lehetséges, de nagyobb a hiba lehetősége, főként a férfiaknál, mert esetükben, ha már házasságra léptek, nem volt szokás feltüntetni a feleség nevét és a szülők neveit sem. A gyakran ismétlődő család- és keresztnév pedig hatványozottan növelik az azonosítás hibaszázalékát.

Az életkorokra vonatkozó szűréseket az először házasodóknál (224 bejegyzés) és az özvegyi házasságok (92 bejegyzés) esetében külön-külön érdemes elvégezni.

A diagram tanúsága szerint 1852 és 1895 között, Nagypiriten és Kispiriten kötött, 224 protogám házasság életkori megoszlása a menyasszonyoknál 16 és 35 év közé, a vőlegények esetében 17 és 41 év közé esett. A nők leggyakrabban a húszas éveik elején, hozzávetőleg 22 évesen, míg a férfiak 24 és 26 évesen választottak először hivatalosan párt. Az eredmények azt feltételezik, hogy a 19. század második felében, a helyi társadalomban már kialakult szokásként jelentkezett, az eddig számított, magyar átlaghoz képest egy hajszállal későbbi házasodás. Azonban ez nem egyedülálló jelenség, mert bár az országban esetlegesen végzett, viszonylag csekély számú minta áll rendelkezésünkre,⁴⁵ de közöttük is felfedezhető a jelen trendhez hasonló eredmény. Faragó Tamás vizsgálatai alapján, Nagypirit és Kispirit kapcsolatba hozható e téren az osztrák határ mentén fekvő területekkel, valamint a 18. századi német betelepítésekben érintett településekkel (pl.: Dunabogdány), melyeket Faragó külön

⁴⁵ ANDORKA RUDOLF: *A gyermekszám alakulásának társadalmi tényezői paraszti közösségekben (18-19. század)*. In: ANDORKA RUDOLF: *Gyermek, család, történelem. Történeti Demográfiai Tanulmányok*. Budapest, 2001. 101-126

ELTER ANDRÁS: *Házasságkötések Dunabogdányban*. In: *Történeti Demográfiai Évkönyv*, 2002. 143-199

FARAGÓ TAMÁS: *Házasság és házasodás*. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest, 2000

HORVÁTH SÁNDOR: *Házassági kapcsolatok a horvátok lakta Nardán*. In: *Vasi Szemle LXIII*. 1989. 185-203

KOLTAI GÁBOR: *Óriszentpéter népesedési viszonyai 1784-1895. A református egyházközség családrekonstrukciója*. In: *Történeti Demográfiai Évkönyv*, 2003. 179-236

mintaként kezel.⁴⁶ Magyarázatként egyrészt a németek által hozott szokások átvételét jelölte meg, másrészt olyan területeken mutatta ki a viszonylag késői házassági kort, ahol a természeti feltételek kedvezőtlenebbnek bizonyultak az átlagosnál.

Felmerülhet a kérdés, hogy elegendő magyarázat-e a gazdaságot és a megélhetést nyilvánvalóan koordináló természeti adottságok kedvező, vagy kedvezőtlen volta. Hiszen a német minta e viszonylag zárt, református, magyar közösség működésére nem gyakorolhatott hatást. Fontos kritérium lehetett a falvak szűkre szabott határa, mely egyben az önállóságra való törekvés gátjává is szolgálhatott. A társadalom összetételében emellett meghatározó szerepet játszó kismemesség identitástudata is szabályozó tényezőként léphetett fel a párválasztási kor alakulásában.

Az először házasodók és az özvegyi házasságok esetében, e szűk 50 éves periódus vizsgálata alapján, a házassági korra vonatkozóan mind a férfiak, mind a nők esetében gyenge emelkedés, illetve stagnálás figyelhető meg.

	A házasodó felek átlagéletkora				Átlagos korkülönbség	
	először házasodók		újra házasodók		Protogám házasságok	Özvegyi házasságok
	nőtlen férfi	hajadon nő	férfi	nő		
1852-1861	24,5	20,4	40,5	31,8	4,9	8,8
1862-1871	26,4	21,3	42,8	30,8	5,2	12
1872-1881	26,6	21,2	37,8	27,6	5,5	10,1
1882-1895	26,3	22,2	43,4	31,9	4,1	11,5
Összátlag	25,9	21,2	41,1	30,5	4,9	10,6

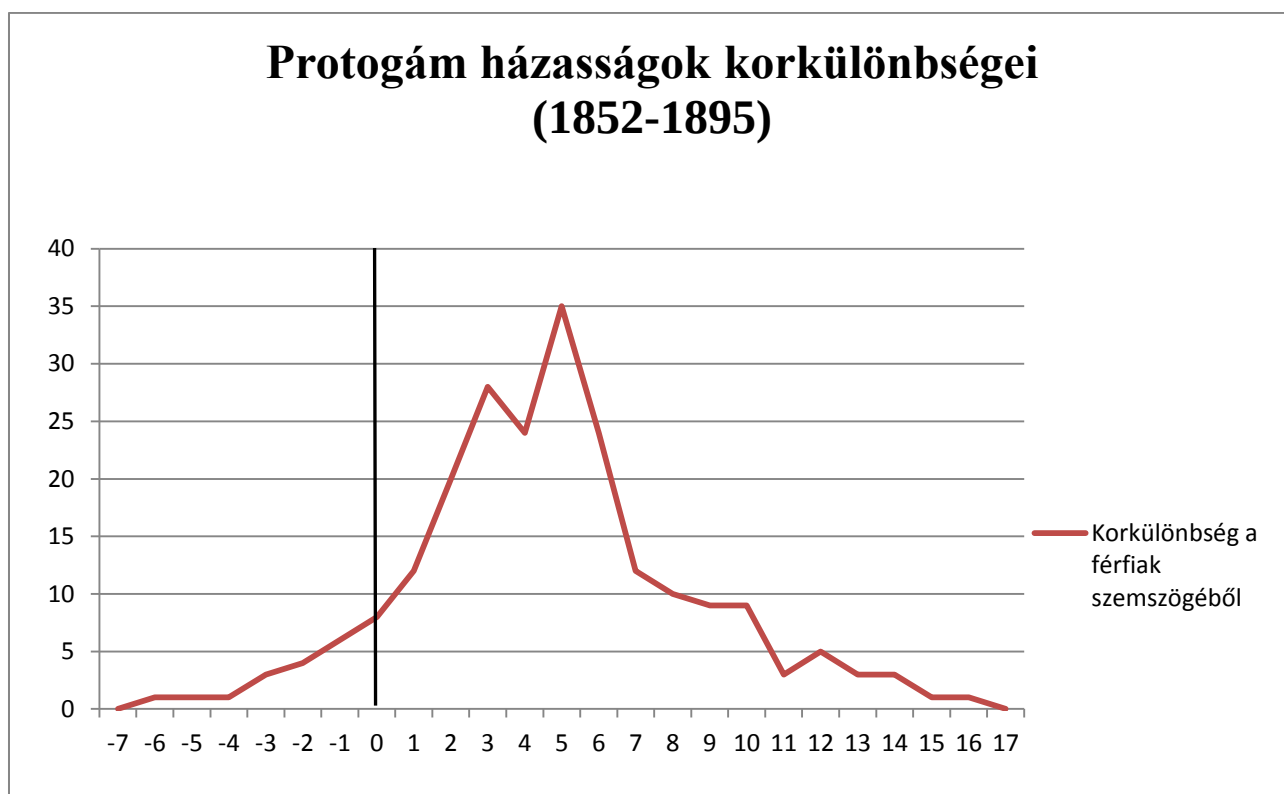
Az ország néhány, vizsgált településén, hasonló időintervallumban a házassági átlagéletkorok határozottabb emelkedése mutatható ki, mint tendencia.⁴⁷ Horváth Sándor a horvátok lakta Narda esetében a jobbágyfelszabadítás következtében történő földbirtok

⁴⁶ FARAGÓ TAMÁS: *Tér és idő – család és történelem*. Társadalomtörténeti tanulmányok (1976-1992). Bíbor Kiadó, Miskolc, 1999. 55-58. p.

⁴⁷ KOLTAI GÁBOR: *Óriszentpéter népesedési viszonyai 1784-1895. A református egyházközség családrekonstrukciója*. In: Történeti Demográfiai Évkönyv, 2003. 179-236. p.
HORVÁTH SÁNDOR: *Házassági kapcsolatok a horvátok lakta Nardán*. In: Vasi Szemle LXIII. 1989. 185-203. p.

aprózódást látta a kimutatható változás háttérében. Változást hozhatott a házasodási kor kitolódásában a katonai szolgálatot szabályozó, 1868-as törvény, mely a 20 éves kortól kezdődő,⁴⁸ kötelező érvényű katonai szolgálat letétele előtt nem engedélyezte a házasodást.⁴⁹

Elemmezve a házasulandók közötti korkülönbségeket megállapítható, hogy Nagypiriten és Kispiriten az átlagos korkülönbség – az özvegyi házasságokat is figyelembe véve – 5 év környékén kulminál a férfiak javára. A protogám házasságok szintén ezt az átlagot tükrözik.

⁴⁸ 1868. évi XL. tv: 3. §: „A hadseregbe, hadi tengerészetbe vagy a honvédségbe lépés kötelezettsége (2. §) kezdődik azon naptári év január hava 1-től, a melyben a hadköteles élte 20-ik évet betölti.”

⁴⁹ Uo.: 44. § „A ki az ujonczállítási bizottság által hadi szolgálatra mindenkorra alkalmatlannak nem találtatott, vagy a 3-ik korosztályban a sorhadi szolgálattól ideiglen fel nem mentetett, valameddig a harmadik korosztályból ki nem lépett, meg nem nősülhet.

Különös tekintet érdemlő körülmények közt, kivételes nősülési engedélyadásra a honvédelmi magy. kir. ministerium van jogosítva; de ezen engedély az illetőt a hadseregbe (haditengerészetbe) vagy honvédségbe lépés kötelezettségétől fel nem menti.”

4.5. Endogámia és exogámia kérdése, avagy a házassági kör

Az anyakönyvek házassági bejegyzései lehetőséget biztosítanak a házassági kör elemzésére, mely az egyes települések között kialakult kapcsolatok rendszerének bizonyítható manifesztációja. Természetesen a kapcsolatok intenzitása nem egyenletes, az idő múlásával pulzálhatnak, szorosabbra fonódhatnak, vagy épp meg is szűnhetnek.⁵⁰ A települések közötti aktív kulturális és gazdasági viszony kialakulása semmiképp sem mondható esetlegesnek. A feltérképezett házassági kör segíthet kijelölni vagy megerősíteni az egy-egy szempont szerint összetartozó közösség határait.⁵¹ A párválasztásnál a helyi társadalmak íratlan szabályai érvényesültek, amik biztosították a közösség arculatát meghatározó jellemzők kontinuitását.⁵²

A házassági kapcsolatok irányukat tekintve lehetnek nyitottak, vagy zártak. Ha egy bizonyos körön belül maradás dominanciája jelenik meg a házasságokon keresztül, az endogámiaként értelmezhető. Aszerint, hogy mi alapján határolunk le egy csoportot, megkülönböztethetünk térbeli és társadalmi endogámiát. A térbeliség a földrajzi kiterjedés nagyságával magyarázható (lokalitás). Mutathat endogámiát településrész, maga a település, települések csoportja vagy egy egész régió is. A társadalmi vetület jelenthet felekezeti, etnikai, társadalmi rétegen belüli vagy foglalkozás szerinti összetartozást.⁵³ Mikor egy meghatározott szempont szerint lehatárolt közösségbe idegen érkezik házassági kapcsolat révén, exogámiáról beszélhetünk.⁵⁴

Az endogámia, vagy exogámia trendként való körvonalazódását nem könnyű tetten érni, mert rendkívül sok tényező fejt ki befolyásoló hatását a párválasztásra. A lokális endogámia mértéke elsősorban a település(ek) lélekszámától, más településektől való távolságtól, valamint a földrajzi tényezőktől függ. A nagyobb lélekszámú települések endogámiára való törekvése sikeresebb lehet, hiszen a párválasztás szempontjából a kínálat kevésbé rejtja a vérfertőzés kockázatát.⁵⁵ A földrajzi környezetben fellelhető természetes, vagy

⁵⁰ÖRSI JULIANNA: *Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII-XIX. században*. In: Novák László - Újvári Zoltán (szerk.): *Lakodalom. (Folklór és Etnográfia, 9.)* Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1983. 36.

⁵¹Zentai János: *Adatok Ormánság néprajzi határának megállapításához*. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 11. 1967. 77-128

⁵²ÖRSI JULIANNA: *Karcag házassági kapcsolatai a XVIII-XIX. században*. In: Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1987. 203.

⁵³FARAGÓ TAMÁS: *Házasság és házasság*. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest, 2000.

⁵⁴ÖRSI JULIANNA: *Karcag házassági kapcsolatai a XVIII-XIX. században*. In: Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1987. 203.

⁵⁵ÖRSI JULIANNA: *Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII-XIX. században*. In: Novák László - Újvári Zoltán (szerk.): *Lakodalom. (Folklór és Etnográfia, 9.)* Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1983. 38.

mesterséges képződmények is hathatnak a házassági kapcsolatok alakulására (pl.: folyók, hegyek, vasút stb.)⁵⁶ Ha törvényi szabályozás (közigazgatási szabályozás), vagy egyszerű spontaneitás (vásárok tartása) sodorja egy közösségbe a településeket, akkor is nagy valószínűséggel mutatható ki az endogámia. Ilyen az anyaegyház-leányegyház szorosabb exogám kapcsolata,⁵⁷ melyet nevezhetünk parókiális endogámiának is.⁵⁸

Az azonos felekezeti vagy nemzetiségek közötti házasságokra való törekvés a 18-19. század folyamán szinte evidenciaként jelentkezett (vallási és etnikai endogámia).⁵⁹ A házasságkötések vallási szempontú elemzése az anyakönyvek vizsgálatával megfelelően alátámasztható, ellenben a nemzetiségi endogámia bizonyítása mélyebb vizsgálatokat igényel (családnevek összehasonlítása stb.).⁶⁰

A rétegendogámia megvalósulása az azonos társadalmi és/vagy foglalkozási csoportok közötti házasság gyakorlatában merül ki. Hangsúlyozni kell, hogy egy-egy település esetében, a házassági kapcsolatok elemzése több endogám, vagy exogám alternatíva jelenlétét is bizonyíthatja. Az ilyen jellegű összetettség a helyi társadalom vallási, foglalkozási és rétegbeli sokszínűségétől, az azonos faktorokkal rendelkező település(ek) egymástól való távolságától, az idő múlásától stb. függ. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a házassági kapcsolatok egyoldalú, egy település szemszögéből végzett elemzése nem nyújthat minden kétséget kizáró bizonyítékot az endogámia, vagy exogámia egyes fajtáira.

A házassági kapcsolatrendszer problémaköre esetében Nagypirit és Kispirit egy egészet alkot, amit a földrajzi közelség (1 km), az azonos társadalmi, vallási és etnikai jellemzők, valamint az anyaegyház-leányegyház viszony tett indokolttá.

Nagypirit és Kispirit földrajzi fekvésének jellemzését, történetének áttekintését, társadalmi berendezkedésének megfigyelését követően diagnosztizálható, hogy házassági kapcsolatrendszerében, vallási, lokális és rétegendogámia mutatható ki az anyakönyvek segítségével. A házassági matrikula készítői a házasulandók származásra, vallási hovatartozásra és társadalomban elfoglalt helyére is megfelelő hangsúlyt helyeztek.

⁵⁶ ELTER ANDRÁS: *Házasságkötések Dunabogdányban*. In: Történeti Demográfiai Évkönyv, 2002. 166.

⁵⁷ ÖRSI JULIANNA: *Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII-XIX. században*. In: Novák László - Újvári Zoltán (szerk.): *Lakodalom*. (Folklór és Etnográfia, 9.) Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1983. 45-46.

⁵⁸ ZENTAI JÁNOS: *Ormánság nyugati határa és belső tagolódása*. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 16. 199.

⁵⁹ ÖRSI JULIANNA: *Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII-XIX. században*. In: Novák László - Újvári Zoltán (szerk.): *Lakodalom*. (Folklór és Etnográfia, 9.) Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1983. 45-46.

⁶⁰ HORVÁTH SÁNDOR: *Házassági kapcsolatok a horvátok lakta Nardán*. In: Vasi Szemle XLIII. 1989. 200.

4.5.1. Vallási endogámia

A korszakban a vidéki emberek életének egyik legfontosabb rendezőelve a vallás volt. Az azonos valláshoz tartozás megkönnyítette más településekkel a kapcsolati háló kiépülését, fenntartását. A nagypiriti és kispiriti házasságok felekezeti megoszlása is érzékelteti e tényező párválasztásra gyakorolt hatását.

Vallás		férfiak								Összesen	
		református		evangélikus		római katolikus		nincs adat			
		száma	aránya	száma	aránya	száma	aránya	száma	aránya	száma	aránya
nők	Ref.	220	31,03%	85	11,99%	12	1,69%	0	0,00%	317	44,71%
	Ev.	3	0,42%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	0,42%
	Kat.	5	0,71%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	0,71%
	nincs adat	1	0,14%	25	3,53%	0	0,00%	358	50,49%	384	54,16%
Összesen		229	32,30%	110	15,51%	12	1,69%	358	50,49%	709	100,00%

Főként a korai időszakokra jellemző, hogy a helyi lelkészek a felekezetre vonatkozó adatokat egyáltalán nem, vagy csak azokban az esetekben rögzítették, ha a házasulandók valamelyike nem a református vallást követte (ezen esetek gyakorisága elenyésző). A század második felétől általánossá vált anyakönyvi struktúra már tartalmazta a felekezetekre vonatkozó oszlopot, ami az adatok biztos feltüntetésének záloga lett.

A vallási endogámia akkor nyer tehát bizonyítást, ha a század első felében keletkezett „nincs adat” kategóriáról is feltételezzük, hogy a református vallást csak a helyhiány és az egyértelműség okán nem tüntették fel. Ez esetben a protestantizmus kálvinista ágához tartozók vallási endogámiája Nagypiriten és Kispiriten több mint 80%-os. Azonban a 19. század második felétől bekövetkező gazdasági és társadalmi változások rányomták bélyegüket a vallási endogámia alakulására is. Az 1860-as évektől egyre nagyobb számban fordulnak elő a helyi matrikulákban felekezetiileg exogám házasságok, ám a vegyes esküvők esetében is a másik fél általában evangélikus és nem katolikus. A protestáns szellemiség abszolút dominanciája mellett 709-ből mindössze 12 esetben fordult elő a katolikus-református házasság.

4.5.2. Lokális endogámia

A korai időszakban (1797-1820) a származás megjelölése hiányos, sok esetben nem tüntették fel sem a menyasszony, sem a vőlegény lakóhelyét. Csak az idegen településről érkezett férfiak, vagy nők esetében tartották fontosnak lejegyezni a származási helyet. A hiányos jelölés esetében a családnevek azt sejtetik, hogy helybeli személyekről van szó. Ez valószínűleg olyan evidenciaként jelentkezett a falubeliek, valamint a pap számára is, hogy nem tartották fontosnak az anyakönyvi bejegyzés során. Ez természetesen csak feltételezés, ezért az adatok kezelésénél ezek a hiányos bejegyzések nem képezik a helyi házasságok részét. 1807-ig azt is rögzítették a készítők, ha helybeli férfi vidékről hozott asszonyt („1798. február 14.-én Kis Piriti ifjú Szántó György hozta feleségül Alásonybúl özvegy László Istvánnénak hajadon leányát, Magdolnát.”⁶¹)

Házassági kapcsolatok									
	helyi párok (Np. és Kp. együtt)	helyi férfi, nem helyi nő	helyi nő, nem helyi férfi	nem helyi párok	nem jelölt származási hely a férfinél	nem jelölt szárm. hely a nőnél	egyiknél sem jelölt származási hely	összesen	endogámia aránya
1797-1816	19	16	17	2	36	34	39	163	11,7%
1817-1836	76	0	47	2	1	9	2	137	55,5%
1837-1856	82	1	41	1	0	0	0	125	65,6%
1857-1876	65	2	71	2	0	0	0	140	46,4%
1877-1895	51	2	81	10	0	0	0	144	35,4%
összesen	293	21	257	17	37	43	41	709	41,3%

A házasságok származás szerinti megoszlása alapján a lokális endogámia aránya valamivel 40% fölött van az összes adatot figyelembe véve. Ez az érték meglehetősen alacsony, már-már nem is nevezhető endogámiának, de figyelembe kell vennünk azt a tényt,

⁶¹ A Nagypirity Református Lelkeszi Hivatalban található, Nagypirity református egyházközség iratai (anyakönyvek 1730-1950) II. kötet. 297. p.

hogy a két település összlakossága a század végén is csak éppen meghaladja az 1000 főt. Így Örsi Julianna szerint bármennyire is hajlamos az egyedi jellemvonásai alapján az endogámiára egy település, a csekély lakosságszám és a vérfertőzés veszélye nem teszi lehetővé az endogámia kifejlődését.⁶²

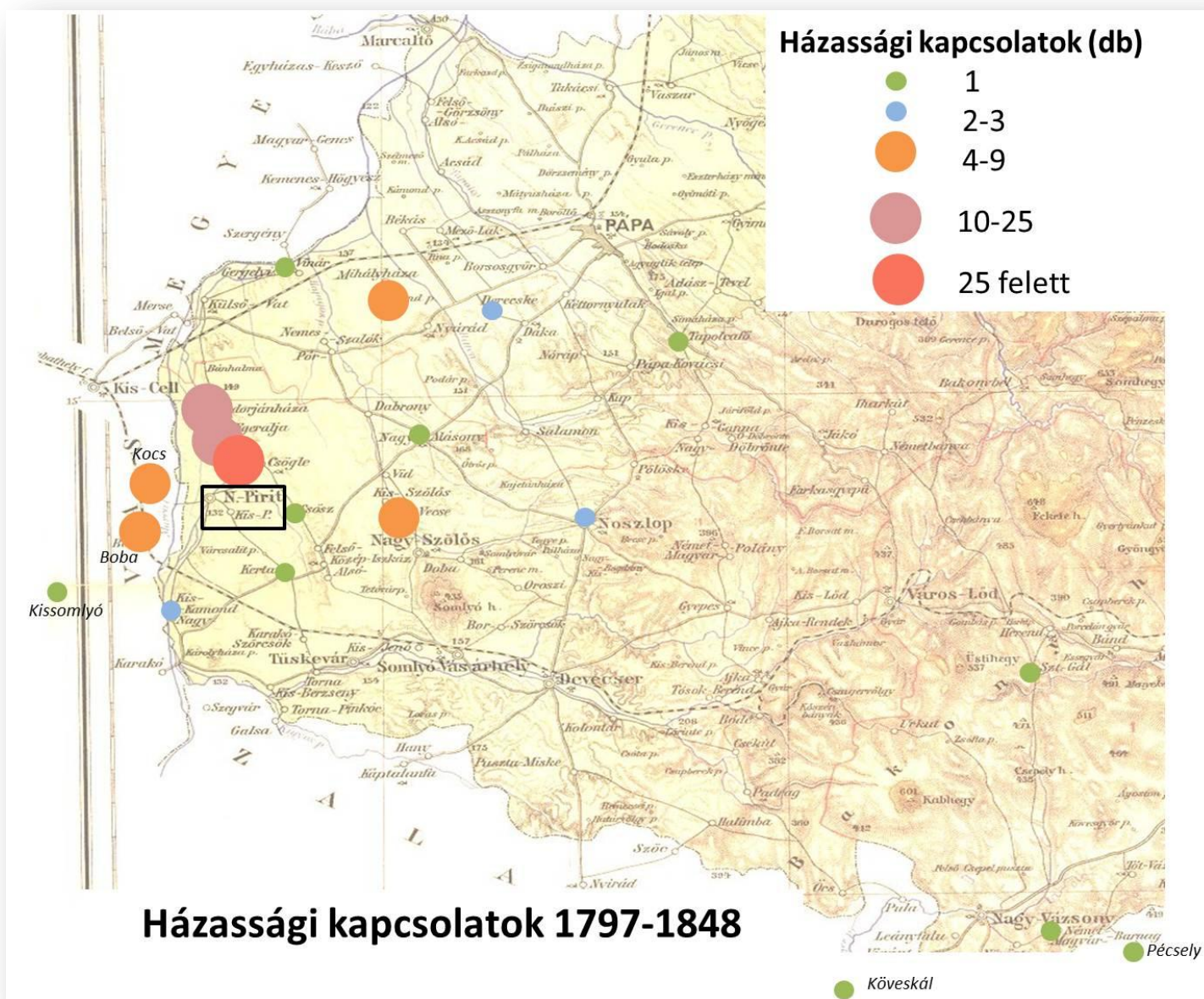
Mikor kisebb időegységekre bontva vizsgálódunk, feltűnő lehet még az első periódus 11,7%-os eredménye, melynek torzulását a már említett, 1820-ig tartó „nem jelölt származási hely” kategória okozott. Ha elfogadjuk a feltételezést, miszerint a meg nem jelölt származási hely esetében is falubeliokról beszélhetünk, az első időszakban lokális endogámiát mutató bejegyzések már az összes eset több mint háromnegyedét teszik ki. Mind a 709 bejegyzés korrigálását követően a házasságok mintegy 58%-a mutat lokális endogámiát. Az egész korszakot átívelő tendenciaként azonban a két falu házassági kapcsolati hálójában lazulás figyelhető meg. A települések egymással kötött házasságai alig teszik ki 1877 és 1895 között az esetek egyharmadát.

Felvetődik a kérdés, ha nem helybeli párt választott magának a házasodni vágyó fél, akkor honnan származik a házastársa? Az anyakönyvek alapján rekonstruált házasodási kör meglehetősen szerteágazó, Nagypirit és Kispirit a 19. században összesen 60 településsel állt házassági kapcsolatban a férfiak származási helye alapján.

⁶² ÖRSI JULIANNA: *Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII-XIX. században*. In: Novák László - Újvári Zoltán (szerk.): *Lakodalom. (Folklór és Etnográfia, 9.)* Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1983. 38. p.

	Exogám házasságok a férfi származási helye szerint				Exogám házasságok a férfi származási helye szerint		
	1797-1848	1849-1895	Összesen		1797-1848	1849-1895	Összesen
Adásztevel	0	2	2	Magyarbarnag (Barnag)	1	0	1
Adorjánháza	25	16	41	Magyargencs	0	3	3
Ajka	0	2	2	Megyes (Zalameggyes)	0	1	1
Alásöny (Nagyalásöny)	1	1	2	Mezőlak	0	1	1
Boba	4	11	15	Mihályfa	0	4	4
Borgáta	0	1	1	Mihályháza	6	8	14
Csokonya	0	1	1	Nagyacsád	0	1	1
Csőgle	37	33	70	Nagylócs	0	1	1
Csőnge	0	1	1	Nagypirit	119	123	242
Csősz	2	0	2	Nagyszöllős	0	2	2
Csurgó	1	0	1	Nemesmagasi (Kemenesmagasi)	0	1	1
Dáka	0	1	1	Nemesszalók	2	7	9
Dereske (Pápadereske)	3	6	9	Nóráp	0	1	1
Egeralja	10	6	16	Noszlop	3	8	11
Eperjes	0	1	1	Nyárád	0	1	1
Galsa (Veszprémgalsa)	0	3	3	Pálfa (Kemenespálfa)	0	2	2
Gérce	0	1	1	Pécsely	1	0	1
Gergelyi (Marcalgergelyi)	1	1	2	Rendek (Ajka rendek)	0	1	1
Gyepükaján	0	1	1	Révkomárom (Komárom)	0	1	1
Izsákfa	0	1	1	Rigács	0	3	3
Jánosháza	0	2	2	Simonyi (Nagysimonyi)	0	5	5
Káld	0	1	1	Sopron	0	1	1
Keléd	0	1	1	Sömjén (Kemenessömjén)	0	1	1
Kerta	1	3	4	Szentgál	1	0	1
Kisberzsény	0	2	2	Takácsi	0	2	2
Kiskamond (Kamond)	2	9	11	Tapolcafő	1	0	1
Kispirit	61	34	95	Türje	0	1	1
Kissomló	1	2	3	Vecse	6	6	12
Kocs (Nemeskocs)	4	3	7	Vönöck	0	1	1
Köveskál	1	0	1	Zalaszentgrót	0	2	2
Középiszkáz (Iszkáz)	0	2	2	Üres	78	0	78
Külsővat	0	1	1	Összesen	0	0	0

A századot két részre osztva is szembetűnő, hogy a legszorosabb kapcsolatokat Csöglével (70 házasság), Adorjánházával (41 házasság) és Egeraljával (16 házasság) alakította ki a két község. Ezt az erős kötődést nem magyarázhatja egyedül a falvak közötti kis távolság, hiszen Nagypiritet és Kispiritet nyugatról, délről és keletről is lakott települések veszik körül. Az 5 falu közös történetében fellelhető hasonló kvalitások közül, a legmeghatározóbbak a vallási azonosság (református) és a kismemesi mivolt. A református vallás kovácsoló ereje a 18. században lehetett a legerősebb, mikor Csögle, mint anyaegyház koordinálta filiáit: Adorjánházát, Egeralját, Kispiritet és Nagypiritet. A közös templomba járással és a különböző egyházi ügyek együttes intézésével kialakult egység, a házassági kapcsolatokban bizonyíthatóan tovább élt, Nagypirit és Kispirit, valamint Adorjánháza és Egeralja önállósodása után is.

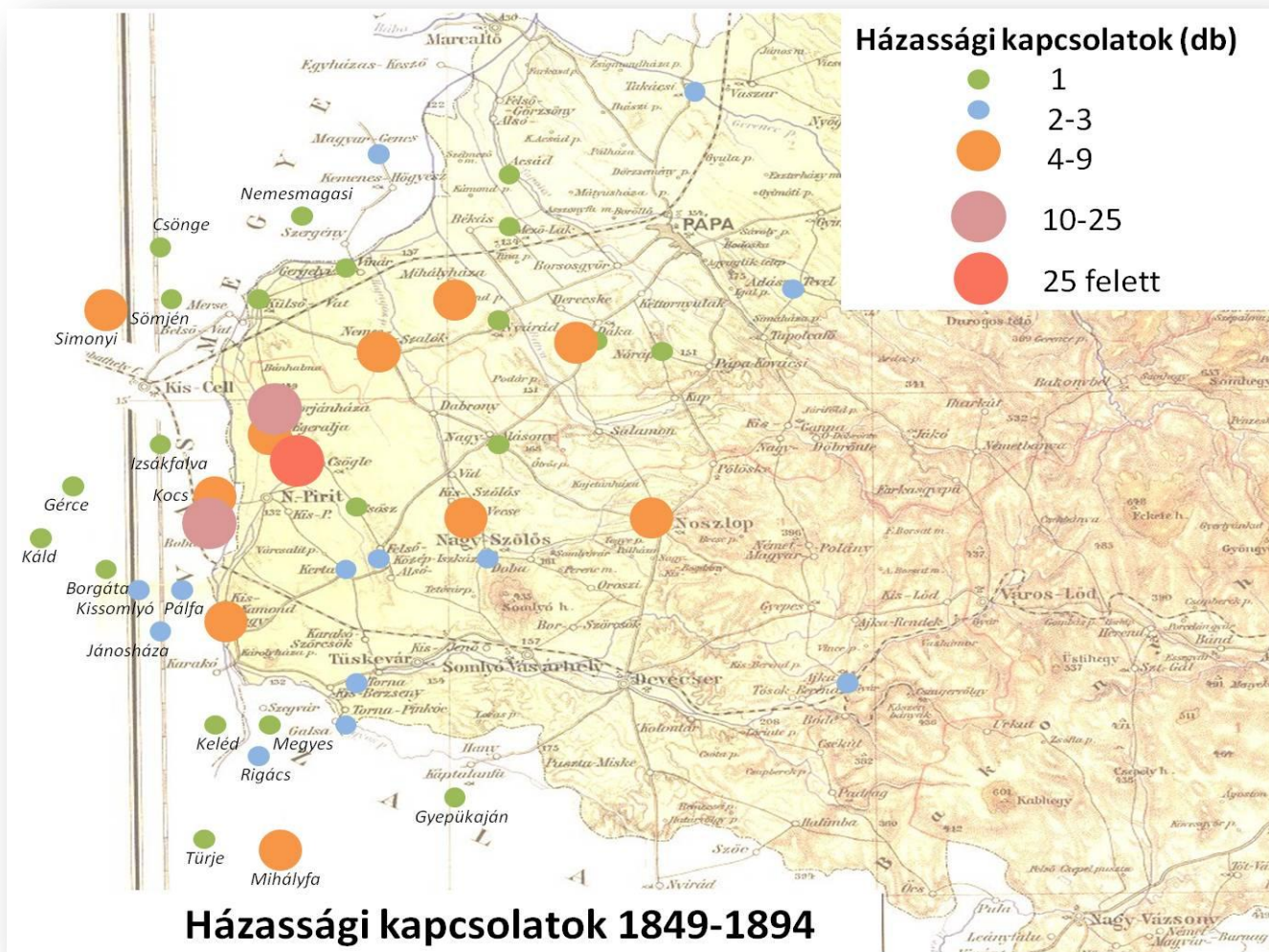
Az 5 falu, Nagypirit és Kispirit szemszögéből vizsgált házassági kapcsolatai, egyfajta lokális endogámia képzetét keltik. A bizonyosság kedvéért elemeztem a házassági kapcsolatokat ezen falvak együttállása szempontjából.

Házassági kapcsolatok										
	helyi párok (Np. és Kp. együtt)	helyi férfi és		helyi nő		helyi párok (az 5 falu együtt)	nem jelölt szárm. hely. valamely félnél	össze- sen	endogámia aránya az 5 falut együtt nézve	
		nem csöglei, adorzáni, vagy egeraljai nő	csöglei, adorzáni vagy egeraljai nő	csöglei, adorzáni, vagy egeraljai férfi	nem csöglei, adorzáni, vagy egeraljai férfi				biztos	feltételezett
1797-1816	19	4	12	11	6	43	109	163	26,4%	93,3%
1817-1836	76	0	0	30	17	106	12	137	77,4%	86,1%
1837-1856	82	1	0	22	19	104	0	125	83,2%	83,2%
1857-1876	65	0	2	25	46	92	0	140	65,7%	65,7%
1877-1895	51	2	0	24	57	75	0	144	52,1%	52,1%
összesen	293	7	14	112	145	420	121	709	59,2%	76,3%

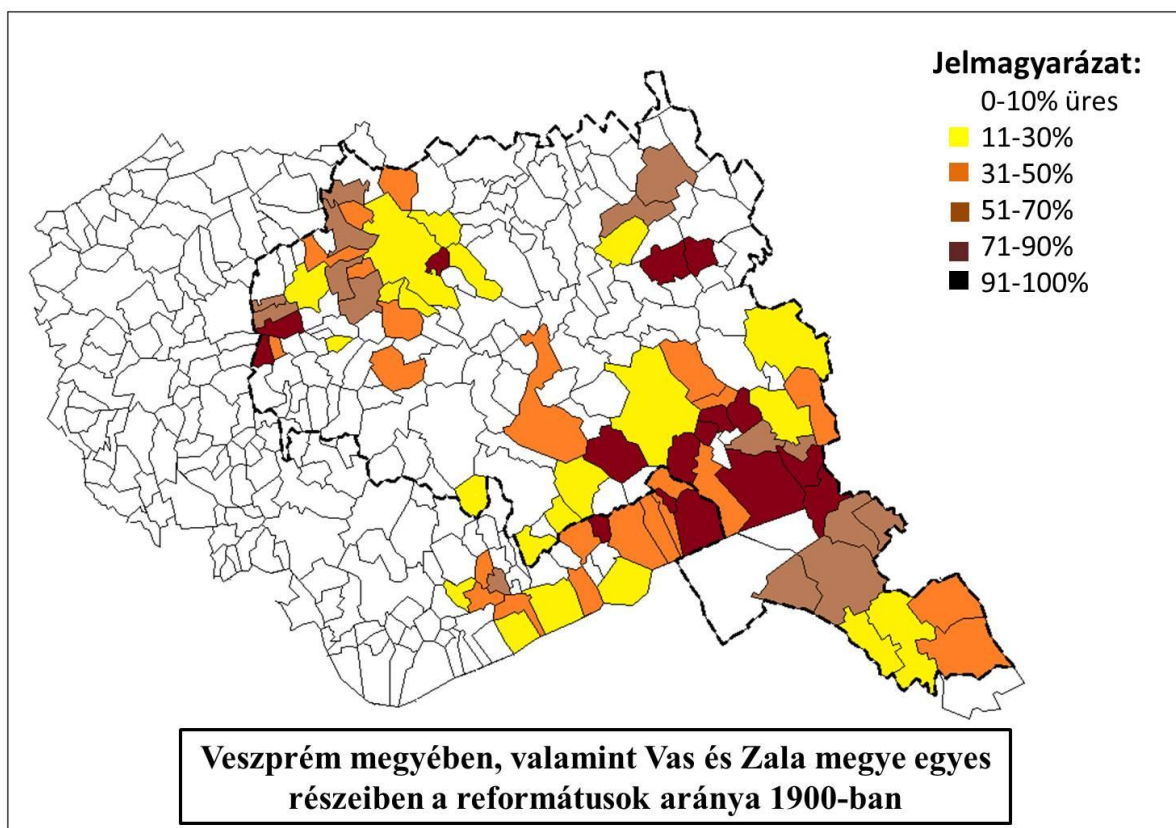
1797 és 1836 között figyelhető meg eltérés az öt falu lokális endogámiájára vonatkozóan, a biztos és a feltételezett számítások között. A különbséget a már említett, korai, hiányos bejegyzések okozták. 1837 és 1895 között azonban már minden esetben kitöltésre került a származási hely rovat, így a periódus elején biztosan állítható a 80% feletti, egymás közötti házasodás jelenléte. Ha a korábbi időszakban a feltételezett házasságokat is a helyi párok által kötöttek közé soroljuk (a fent már említett okok miatt), akkor több mint 85%-os lokális endogámiáról beszélhetünk. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az imént felállított lokális endogámia tézise, további megerősítésre szorul, hiszen a házassági kapcsolatok jelen vizsgálata az 5 faluból csak kettőt érint. Szándékomban áll a későbbiekben kiterjeszteni elemzésemet a másik három településre is, ezzel bizonyítva, hogy a falvak házasságokon keresztül felfedezett kapcsolati hálója, egymás felé nem egyoldalú.

	A lakosság száma					
	Nagypirit	Kispirit	Csőgle	Adorjánháza	Egeralja	Összesen
1785	512	253	1126	546	245	2682
1829	601	338	1029	443	37	2448
1857	471	207	1092	1056	0	2826
1869	615	269	1175	627	351	3037
1890	760	343	1374	805	487	3769
1910	794	329	1320	804	493	3740

A kapcsolatok időbeli változása jól nyomon követhető a kapcsolatok folyamatos lazulásában. A 19. század végére már csak alig 50%-ban választottak a nagypiriti vagy kispiriti menyasszonyok az 5 falu egyikéből vőlegényt. A magasabb számú kifelé házassági hajlamnak több oka lehet: egyrészt a vallási előírások lazulása, mely a vallási szempontból exogám házasságok arányának növekedésében érhető tetten. Másrészt a dualizmus gazdasági fellendülése és a vasút megjelenése a környéken lehetővé tette a nagyobb távolságok áthidalását. Fontos ok lehet a „világ kitágulására”, hogy a kismesek, mint társadalmi réteg, a század második felétől jogilag elvesztették létjogosultságukat. Így számukra az egyedüli összetartó erőt a közös identitástudat jelentette, melyet azonban egyre inkább kezdett háttérbe szorítani a társadalmi asszimiláció.

Érdeemes górcső alá venni azonban a többi települést is, melyekkel erős házassági kapcsolatba került a két falu. Ezek a század első felében: Mihályháza, Kocs (Nemeskocs), Vecse (Somlóvecse) és Boba. Vajon mi alapján történt a párválasztás éppen ezen településekről?

Veszprém, valamint Zala és Vas megyében, a házassági kapcsolatok iránya szempontjából fontos településeknél jól látható, hogy a reformátusok aránya az összlakossághoz képest 10%, vagy afölötti. Boba, illetve Kocs (Nemeskocs) esetében a közelség mellett a másik protestáns vallás, az evangélikus, jelenléte ad magyarázatot a vallási szempontú megközelítés létjogosultságához. A Marcal folyó, mint természetes és egyben megye határ, a kapcsolatok irányát némileg befolyásolta ugyan, de nem tapasztalható teljes elzárkózás a két parton fekvő települések között.

A 19. század második felében a kapcsolati háló kiszélesedett, ezzel a biztos exogám kapcsolatok bázisát jelentő 4 település mellé 6 új csatlakozott: Mihályfa (4 házasság), Simonyi (5 házasság), Nemesszalók (7 házasság), Dereske (Pápadereske) (6 házasság), Kiskamond (Kamond) (9 házasság), Noszlop (8 házasság). A kapcsolatok térbeli eloszlása egyenletesebb képet mutat, mint a század elején. A megyehatár és a Marcal folyó jelenléte láthatóan nem befolyásolja a házasságok irányát. A biztos kapcsolatok kialakulásánál sem dominál már a felekezeti azonosság; a véletlenszerű kapcsolatok számának növekedése pedig egyenes arányosságot mutat a vallásilag vegyes házasságok emelkedésével.

4.5.3. Rétegendógia

A helyi társadalmat alkotó csoportokat az anyakönyvek adatai alapján meglehetősen nehéz rekonstruálni, már csak azért is, mert a kép időről időre változik/változhat. A helyi lelkészek karakterétől függött, hogy lejegyezték-e a házasulandóknak, vagy esetleg a szüleiknek a társadalomban elfoglalt helyét. Wargha József prédikátorsága alatt (1821-1847) az adatsor e téren szinte hiánytalan, ám előtte és utána (néhány kivételtől eltekintve) csak a foglalkozás megjelölésével találkozhatunk, de ezzel is csak azokban az esetekben, ha eltér a megszokott „földműves”-től. Ezért a foglalkozás szerinti endogámiára külön nem térek ki.

A különböző, levéltárakban őrzött nemesítési eljárások és nemesi összeírások mellett, az adóösszeírásokból kimaradt települések magyarázó jegyzéke is tényként támasztja alá, hogy esetünkben a helyi társadalom többségét nemesek alkották.

Házasságok társadalmi rang szerinti megoszlása 1806-1848					
		Nő			
		Nemes	Agilis	Nem nemes	Összesen
Férfi	Nemes	115	13	36	164
	Agilis	21	15	0	36
	Nem nemes	13	2	51	66
	Összesen	149	30	87	266

A 19. század első felét magába foglaló házassági matrikula alapján is bizonyosságot nyer, hogy Nagypirit és Kispirit többségében nemesek által lakott település volt, hiszen 1806 és 1848 között kötött 266 házasságból 198-ban legalább az egyik fél nemesként jegyeztetett be. A nemesi társadalom heterogén voltát jelzi annak a társadalmi csoportnak a jelenléte, melybe a nemesi származású nő és a nem nemesnek született férfi házassága által, a feleségek jogán nemessé lett férjek, vagyis az agilisok tartoznak.⁶³ Az így megszerzett nemességet a születendő gyermekek is örökölhették, ezért találkozhatunk az anyakönyvekben női agilisekkel is.

A nemesi mivolt azonban tetten érhető a népesség összeírásokon kívül a falvak házassági kapcsolatainak rendszerében is. Csögle, Adorján és Egeralja nem csak református „sziget” alkot Veszprém megye nyugati határszélén, hanem a kismemesi múlt is összeköti a településeket. Ehhez hasonlóan a Nagypirithez és Kispirithez biztos, vagy csak esetleges

⁶³ LICHTNECKERT ANDRÁS: *A nőnemesek – egy tévhit nyomában*. In: Aetas 24. évf. 2009. 3. szám 113.

házassági kapcsolatrendszerrel kötődő, Veszprém megyei települések többségét megtaláljuk a kúrialista települések között.

Nemesi települések Veszprém megyében	
1696⁶⁴	1720⁶⁵
Acsád	Acsád
Adorján	Adorján
Alsógörzsöny	Ajka
Dereske	Alsógörzsöny
Egeralja	Borszörcsök
Felsőgörzsöny	Bögöte
Karakószörcsök	Csögle
Kisberzsény	Dereske
Kisjenő	Egeralja
Kiskamond	Felsőgörzsöny
Kispirit	Gergelyi
Középiszkáz	Kamond
Nagypirit	Kápolnásiskáz
Nemesadásztevel	Kápolnástakácsi
Nemescsögle	Karakószörcsök
Nemesmihályháza	Kisberzsény
Nemestapolczafő	Kisjenő
Nemesvecse	Kispirit
Noszlop (részben)	Középiszkáz
Peremarton	Mencshely
Szalók	Mihályháza
Szentgál	Nagypirit
Szentkirályszabadja	Nemesszalók
Takácsi	Öcs
Vámos	Peremarton
	Szentkirályszabadja
	Tapolczafő
	Tevel
	Vámos
	Vecse
	Vecseszék

A házassági kapcsolatrendszerek kialakulásában tehát számtalan tényező játszik szerepet. A párválasztás semmiképp sem nevezhető esetlegesnek a korszakban. A vallás, a származás, a vagyon, a törvényi szabályozások és az emberi tényező szabályozta a vidék

⁶⁴ *Veszprém megye összeírásai 1696, 1715, 1720.* (Fordította: Takáts Endre, közzétette: Boross István, Madarász Lajos) Veszprém 2002. 108-109.

⁶⁵ Uo. 356-357.

társadalmának kapcsolati hálóját. A zártsági fok a környező települések jellemvonásaitól függött. Csögle, Adorjánháza, Egeralja, Kispirit és Nagypirit esetében a hasonlóság foka elérte azt a szintet, ami a házasságok elemzése során, kielégítette a lokális endogámia fogalmát.

5. Összegzés

Dolgozatomban Nagypirit és Kispirit házassági matrikuláját elemeztem 1797 és 1895 közötti időintervallumban.

A két, többségében református nemesek által lakott település 709 házassági bejegyzése révén bepillantást nyerhettünk a helyi társadalom felépítésébe, működési mechanizmusaiba. A digitalizált adatsor lehetőséget biztosított, a házasságokon keresztül kibontakozó korabeli kapcsolati háló rekonstrukciójára. A kapcsolatok összefonódásának mélysége a már sokat emlegetett 5 község esetében érte el a legmagasabb szintet, megvalósítva ezzel a lokális endogámiát. A lakóhely szerinti exogám párválasztásnál általában a réteg vagy a vallási endogámia dominanciája érvényesült.

A vallás és a megélhetést nyújtó növénytermesztés, valamint állattenyésztés mélyen éreztette hatását, a házasságok szezonálisán és a megfelelő nap kiválasztásán keresztül. Ennek értelmében a házasságkötéseket lehetőség szerint a farsang időszakának valamelyik keddjére időzítették, tehát megállja a helyét a címben felállított tézis, miszerint, ha kedd, akkor esküvő.

6. Szakirodalom

- ANDORKA RUDOLF: *A gyermekszám alakulásának társadalmi tényezői paraszti közösségekben (18-19. század)*. In: Andorka Rudolf: *Gyermek, család, történelem. Történeti Demográfiai Tanulmányok*. Budapest, 2001.
- BALOGH PÁL: *Népajok Magyarországon*. Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Budapest, 1902. 350. p.
- CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában III.* Budapest, 1897.
- DEGRÉ ALAJOS: *A magyar nemesi (curialista) községek szervezete és gazdálkodása 1848 előtt*. In: *Vas megye múltjából*. Szerkeszti: Horváth Ferenc, Levéltári Évkönyv 1., Szombathely, 1976.
- ELTER ANDRÁS: *Házasságkötések Dunabogdányban*. In: *Történeti Demográfiai Évkönyv*, 2002. 143-199. p.
- FARAGÓ TAMÁS: *A múlt és a számok. Pest-Buda és környéke népessége és társadalma a 18-20. században*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2008.
- FARAGÓ TAMÁS: *Hagyományok elmúlása (A szokások és értékrend változásának vizsgálata a házassági szezonalitáson keresztül)*. In: Bárdos István – Beke Margit (szerk.): *Egyházak a változó világban*. Tatabánya, 1992. 307-311. p.
- FARAGÓ TAMÁS: *Házassági szezonalitás Magyarországon a 18-20. században*. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXII. 1994. 239-256. p.
- FARAGÓ TAMÁS: *Tér és idő – család és történelem*. Társadalomtörténeti tanulmányok (1976-1992). Bíbor Kiadó, Miskolc, 1999.
- FÉNYES ELEK: *Magyarország geographiai szótára III.* Kozma Vazul Nyomdája, Budapest, 1851. 238. p.
- FERENCZY JÓZSEF: *Pulszky Ferenc életrajza*. Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest, 2012.
- GERGELY KATALIN: *Köveskál község lakosságának házassági kapcsolatai 1742-től napjainkig*. In: *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17. 1984. 629-641. p.
- GRÁFIK IMRE: *Olyan, mint a keddi menyasszony. Vas megyei adatok a lakodalomtartás időpont- és helyváltoztatásához*. In: *Vasi Szemle* XLIII. 1989. 173-184. p.
- GYALAI MIHÁLY: *Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon*. Egeler Kft., Budapest, 1989.

- HALÁSZ ZOLTÁN: *A Pulszkyak*. Kozmosz könyvek, Budapest, 1987. 221. p.
- HERÉNYI ISTVÁN: *Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója*. In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 3. 1965. 101-112. p.
- HORVÁTH SÁNDOR: *Házassági kapcsolatok a horvátok lakta Nardán*. In: Vasi Szemle XLIII. 1989. 185-203. p.
- HUDI JÓZSEF: *A dunántúli nemesi községek státútumai a XVII-XIX. századból*. Veszprém, 1999.
- JÜRGEN SCHLUMBOHM: *Családformák és demográfiai viselkedés. Politikai viták és empirikus kutatási eredmények a preindusztriális Németországról*. In: Korall 30. 2007. 5-18. p.
- KAKUK MÁTYÁS: *A házasságkötés időpontja Kunszentmártonban a XVIII-XIX. században*. In: Novák László - Újvári Zoltán (szerk.): Lakodalom. (Folklór és Etnográfia, 9.) Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1983. 55-79. p.
- KOCSIS GYULA – NAGY VARGA VERA: *A ceglédi reformátusok exogám házassági kapcsolatrendszere (18-19. század)*. In: Kocsis Gyula (szerk.): Történeti és néprajzi tanulmányok Ceglédre. (Ceglédi Füzetek 28.) Cegléd, 77-91. p.
- KOLTAI GÁBOR: *Őriszentpéter népesedési viszonyai 1784-1895. A református egyházközség családrekonstrukciója*. In: Történeti Demográfiai Évkönyv, 2003. 179-236. p.
- KÓS KÁROLY: *Hagyomány és anyagi élet. A „lakodalmas nap” vizsgálata Mezőköbölkúton*. In: Korunk XXXIII. 1974. 745-752. p.
- KÓSA LÁSZLÓ: *„Hét szilvafa árnyékában”. A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon*. Osiris, Budapest, 2001.
- KOVACSICS JÓZSEF-ILA BÁLINT: *Veszprém megye helytörténeti lexikona*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1988. 229-230. és 282-283. p.
- LICHTNECKERT ANDRÁS: *A nőnemesek – egy tévhit nyomában*. In: Aetas 24. évf. 2009. 3. szám, 112-120. p.
- ÖRSI JULIANNA: *Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII-XIX. században*. In: Novák László - Újvári Zoltán (szerk.): Lakodalom. (Folklór és Etnográfia, 9.) Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1983. 31-54. p.
- ÖRSI JULIANNA: *Karcag házassági kapcsolatai a XVIII-XIX. században*. In: Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1987. 203-214. p.

- TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: *Magyar jogi népszokások*. Társadalomtudományi Könyvtár, Budapest, 1981.
- TÓTH ÁRPÁD: *A pozsonyi német evangélikus egyházközségben 1780-1848 között vezetett házassági anyakönyvek vizsgálatának első eredményei*. In: *Sic Itur ad Astra* 2004. 3. sz. 29-60. p.
- ZENTAI JÁNOS: *Adatok Ormánság néprajzi határának megállapításához*. In: *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 11. 1967. 77-128. p.
- ZENTAI JÁNOS: *Ormánság nyugati határa és belső tagolódása*. In: *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 16. 199-206. p.

Elsődleges források:

- *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása I. A népesség általános leírása községenként*. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1902.
- BÉL MÁTYÁS: *Veszprém vármegye leírása*. Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 6., Veszprém, 1989. 78. p.
- Dunántúli Református Egyházkerületi Levéltár IV/55/a. Nagypirityi református egyházközség iratai (anyakönyvek 1730-1950), vagy Nagypirityi Lelkészi Hivatalban fellelhető anyakönyvek
- HUDI JÓZSEF (SZERK.): *Dunántúli Egyházleírások a XVIII. századból: A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben*. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2002.
- *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. Veszprém vármegye*. MTA történeti demográfiai albizottsága, Budapest, 1991.
- *Nemes Székely János csögeli közbirtokos naplója 1808-1866*. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2004.
- NY. NAGY ISTVÁN (SZERK.): *Pesty Frigyes kéziratos helységnévtára (Történelmi Veszprém vármegye)*. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2000.
- VÁLYI ANDRÁS: *Magyar országnak leírása III*. Buda, 1799. 93. p.
- *Veszprém megye összeírásai 1696, 1715, 1720*. (Fordította: Takáts Endre, közzétette: Boross István, Madarász Lajos) Veszprém, 2002. 108-109. és 356-357. p.

Internetes anyag:

- www.1000ev.hu (letöltés dátuma: 2012. december 5.)
- FARAGÓ TAMÁS: *Házasság és házasodás*. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Budapest, 2000. <http://mek.oszk.hu/02100/02152/html/08/197.html> (letöltés dátuma: 2012. november 24.)